

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่องแนวทางการพัฒนาการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบมีส่วนร่วม : กรณีศึกษาโครงการส่งเสริมให้ที่พัคสงฆ์เขารงทองช่วยงานด้านป่าไม้ บ้านป่าแดง ตำบลป่าเลา อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ ผู้วิจัยขอนำเสนอแนวคิดและทฤษฎี ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ตามลำดับดังนี้

1. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้
2. นโยบายของรัฐและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม
3. ข้อมูลทั่วไปของโครงการส่งเสริมให้ที่พัคสงฆ์เขารงทองช่วยงานด้านป่าไม้
4. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้

1. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้

1.1 แนวคิดและบทบาทการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเถรวาท

1.1.1 แนวคิดของพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ป่าไม้

พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันสำคัญสถาบันหนึ่ง(พระครูใบฎีกาถาวร สุรปญโญ 2554: 12-15) ที่มีบทบาทในการศึกษาอบรมสั่งสอนประชาชนให้มีจิตสำนึกอันดีงามต่อตนเองและธรรมชาติแวดล้อมมีทั้งพื้นป่า พันธุ์ไม้ สัตว์ป่า สัตว์น้ำ สัตว์บก แม่น้ำลำคลอง รวมทั้งมวลมนุษย์ ถึงแม้สถาบันพระพุทธศาสนาไม่มีเครื่องมือเพียงพอที่จะช่วยดูแลสิ่งแวดล้อมเหล่านี้ แต่ก็มิศาสนธรรมเป็นเครื่องสอดส่องให้มวลมนุษย่มองเห็นตนเองอย่างเข้าใจอย่างมีคุณค่าสร้างสรรค์พัฒนาการแก่โลก ไม่สร้างความพินาศแก่สรรพชีวิตบนผืนโลก

ในปัจจุบันนั้นความคิดที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา และขาดวิจารณญาณในการมองปัญหาอย่างเป็นระบบแบบแผน และกระบวนการซึ่งเป็นต้นเหตุสำคัญแห่งการทำลายธรรมชาติโดยแสดงออกมาเป็นพฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์ที่เป็นรูปธรรมเด่นชัด พื้นที่ป่าธรรมชาติลดเหลือน้อยลงทุกปี มนุษย์ได้ตัดต้นไม้ทำลายป่า ทั้งภาครัฐบาลและเอกชนไม่คำนึงถึงผลกระทบที่จะตามมา เมื่อผืนป่าหมดไป ความแห้งแล้งมาเยือน ถ้าฝนตกมากก็เกิดอุทกภัยอย่างรุนแรงกว่าปกติ

ปัญหาด้านมลพิษทางอากาศ ปัญหาดินขาดอินทรีย์วัตถุไม่เหมาะสมแก่การเพาะปลูก ปัญหาด้านมลพิษทางน้ำ แม่น้ำลำคลองหลายสายในเมืองใหญ่ๆ เน่าเสียและส่งกลิ่นที่ไม่พึงปรารถนา อันมีสาเหตุเกิดจากรัฐบาลขาดวิสัยทัศน์ที่ดี มองปัญหาเฉพาะหน้าว่า เมื่อมีโรงงานอุตสาหกรรมมาก ความยากจนจะลดน้อยลง ความอยู่ดี กินดีของประชาชนก็จะเพิ่มไม่มีขีดจำกัด โดยไม่คิดตามผลกระทบอย่างเป็นกระบวนการครบวงจร โรงงานอุตสาหกรรมปล่อยน้ำเสียลงแม่น้ำลำคลอง ขณะที่แม่น้ำลำคลองยังคงอยู่แต่ประชาชนไม่มีน้ำอุปโภคบริโภคอย่างเพียงพอ บ้างก็ปล่อยควันพิษออกทางอากาศ อากาศบริสุทธิ์หายไปแล้ว มนุษย์ต้องเผชิญปัญหาเหล่านี้ทุกวันทุกด้าน มีแม่น้ำลำคลองเหมือนไม่มีน้ำ มีพื้นดินเหมือนไม่มีดิน มีผืนป่าเหมือนไม่มีต้นไม้ มีลมฟ้าอากาศเหมือนไม่มีลมหายใจคล้ายๆ กับคนใกล้จะสิ้นชีวิต

มนุษย์ได้รับผลวิบากอันเกิดจากการปฏิบัติต่อธรรมชาติของมนุษย์นั่นเอง ซึ่งการปฏิบัติเหล่านั้นเป็นการปฏิบัติที่ขาดความรู้ด้านนามธรรม ไม่ว่าจะเป็นสติสัมปชัญญะที่ถูกต้อง ความกตัญญูกตเวที มองเห็นคุณค่าของธรรมชาติ และดูแลรักษาปฏิเจตสมุปปาท ปัญญาของการมองธรรมชาติตามความเป็นจริงอย่างเป็นวงจรครบกระบวนการ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนพิธีซึ่งล้วนเป็นแนวทางแห่งการแก้ไขต่อการพัฒนาคุณภาพจิตใจในการสร้างจิตสำนึกพร้อมจะดูแลรักษาธรรมชาติแวดล้อมให้คงอยู่ในสภาพปกติดั้งเดิมได้ตามสมควร(พระครูใบฎีกาถาวรสุรบุญโญ 2554: 13)

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมาเมื่อ 2555 กว่าปีล่วงแล้ว สมัยนั้นธรรมชาติแวดล้อมบริบูรณ์บริสุทธิ์สะอาด พื้นที่ป่า พันธุ์ไม้ ภูเขา แม่น้ำ ดินฟ้าอากาศ สัตว์ป่า สัตว์น้ำ สัตว์บก สัตว์เลื้อยคลานสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ ยังไม่ถูกรบกวนมากนัก พระพุทธองค์และเหล่าพุทธสาวกมีวิถีชีวิตใกล้ชิดกับธรรมชาติเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแนบแน่น ไม่ปรากฏว่ามีการส่งเสริมการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติเพื่อสนองความต้องการทางวัตถุแก่ตนเองและศาสนาแต่อย่างใด กลับส่งเสริมการดูแลรักษาคุ่มครองทรัพยากรธรรมชาติแก่พุทธบริษัท พระพุทธองค์มีวิถีชีวิตตามแบบอาศัยธรรมชาติอย่างใกล้ชิด ตั้งแต่ประสูติจนถึงปรินิพพานอันเป็นวาระสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพ ด้วยเหตุอย่างนี้ป่าไม้จึงมีความใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนาตั้งแต่พุทธกาลจนถึงปัจจุบัน พระพุทธองค์และพุทธสาวกโดยมากจะพำนักอาศัยเสนาสนะป่าเป็นที่ปฏิบัติธรรม สันทนาธรรม หรือเสวยวิมุตติสุขป่าไม้ที่พุทธบริษัท ควรระลึกถึงซึ่งเป็นสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธองค์และพุทธสาวกในเหตุการณ์สำคัญๆ ตลอดพุทธกาล

จากแนวความคิดเรื่องสถานที่ที่สำคัญเหล่านี้ มีส่วนส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชนชาวไทยสร้างอุเทสิกเจดีย์ระลึกพระพุทธองค์เช่น สร้างวัดศรีมหาโพธิ์เพื่อระลึกถึงสถานที่ตรัสรู้ สร้างวัดพระแท่นดงรังเพื่อระลึกถึงที่ปรินิพพาน รวมทั้งการจัดพิธีเวียนเทียนในวัน

สำคัญเหล่านี้ด้วยพุทธศาสนิกชนตั้งแต่โบราณกาลจนถึงปัจจุบันนิยมปลูกต้นไม้ ต้นสาละ ต้นไทร ต้นจิก และอื่นๆเป็นพุทธานุสติ อาศัยเหตุดังนี้พระสงฆ์ก็เป็นผู้นำในการปลูกป่าไม้ ไม่ว่าจะเป็นปลูกป่าในวันวิสาขบูชา อันเป็นสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนา ปลูกป่าในวันอาสาฬหบูชาอันเป็นช่วงฤดูฝนพอดี นอกจากนี้สามารถแนะนำปลูกโดยเน้นต้นไม้ มะม่วงเพื่อระลึกถึงวัดป่าเวฬุวันกรุงราชคฤห์แคว้นมคธ ซึ่งเป็นวัดแห่งแรกของพระพุทธศาสนา เป็นสถานที่แสดงพระโอวาทปาฏิโมกข์ วัดป่าอัมพวัน กรุงราชคฤห์ที่หมอชีวกถวายเป็นวัด และป่าโคสิงคสาตวันใกล้หมู่บ้านนาทิกะ เป็นป่าที่พระเถระอาศัยอยู่ประจำไม่ได้ขาด เพื่อเสวยวิมุตติสุข สนทนธรรมตามกาลอันควร หรือเตรียมที่จะไปประกาศศาสนาในวันรุ่งขึ้น(พระครูใบฎีกาถาวร สุรบุญโญ 2554: 14)

พระพุทธองค์มีความใกล้ชิดกับป่าไม้มาก่อนที่ทรงสั่งสอนไม่ให้ทำลายและรบกวนพันธุ์ไม้มารวมทั้งให้พุทธบริษัทมีความกตัญญูต่อดินไม้มีปรากฏอยู่หลายแห่งเพื่อเป็นการช่วยส่งเสริมปลูกจิตสำนึก ถึงความกตัญญูทุกเวลาที่แก่ประชาชนทั่วไปในการอนุรักษ์ป่าที่มีอยู่แล้วให้คงอยู่ต่อไปห้ามรบกวน และพระสงฆ์สามารถนำมาประยุกต์ใช้โดยเอาผ้าจีวรผืนใดผืนหนึ่งมาห่มต้นไม้ในผืนป่านั้นๆ ในส่วนด้านการศึกษาวิปัสสนาธุระอันเป็นการศึกษาเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะทั้งหลายซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของการฝึกจิตใจ ถ้ามองป่าไม้อย่างถูกวิธีจะได้รับความรู้จากป่าไม้

จะเห็นว่าป่าไม้ช่วยสร้างเสริมคุณภาพของจิตวิญญาณชักจูงไปสู่ความสงบ สุขความเมตตา ความรู้สึก ความอ่อนโยนอันประณีต ทำให้เกิดสมาธิ รู้จักใช้ปัญญาพิจารณาความจริงของสังขารมีผลต่อการรู้ทั่วโลกและวิถีชีวิต การอยู่ในป่าไม้ปราศจากเสียงรบกวนที่รบกวน ทำให้เกิดความสงบทางกาย(กายวิเวก) เมื่อร่างกายเงียบสงบ จิตใจก็รู้สึกสงบมีความอึดอึดใจทำให้เกิดความสงบทางจิต(จิตวิเวก) เมื่อมีความสงบทางกาย ความสงบทางจิตใจก็ไม่มีอารมณ์มารบกวนพร้อมที่จะฝึกฝนพัฒนาจิตใจให้สูงขึ้นไปพร้อมที่จะใช้ปัญญาพิจารณาเห็นความจริงของสังขาร ทำให้จิตใจเป็นอิสระจากกิเลสอาสวะ(อุปธิวิเวก) พระพุทธองค์ทรงเห็นความสำคัญของป่าไม้ พันธุ์ไม้และธรรมชาติแวดล้อมอื่นๆ ด้าน แสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์ทรงส่งเสริมการปลูกป่าไม้ และการปลูกสร้างสาธารณประโยชน์อื่น พระสงฆ์สามารถนำความรู้เหล่านี้ไปเผยแพร่แก่ประชาชนเพื่อปลูกฝังค่านิยมจิตสำนึกในการดูแลรักษา หรือปลูกสร้างป่าไม้มารวมทั้งแหล่งน้ำอื่นๆ โดยอาศัยพิธีกรรมเป็นแนวทางนำพา การกระทำเหล่านี้ล้วนเป็นประโยชน์อันไพศาลต่อมวลมนุษยชาติได้เลือก ขึ้น วรรณะ เพศ ศาสนา หรือชาติกำเนิดแต่อย่างใด ใครปรารถนาจะใช้ประโยชน์ก็ได้ แต่ต้องไม่สร้างความเสียหายต่อสถานที่นั้นๆ นับได้ว่าเป็นแนวทางในการสร้างสาธารณประโยชน์ สาธารณสถาน ต่อชนรุ่นหลัง(พระครูใบฎีกาถาวร สุรบุญโญ 2554: 15)

แนวคิดของพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ป่าไม้นั้นเราจะพบว่าพระพุทธศาสนามีแนวคิดเอื้ออาทรต่อธรรมชาติ โดยถือว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติเช่นต้องดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติ เมื่อธรรมชาติหรือต้นไม้ถูกทำลาย มนุษย์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติย่อมได้รับผลกระทบทั้งในทางส่วนตัวและโครงสร้างอย่างแน่นอน ต้นไม้และป่าไม้นี้ถือว่าเป็นหัวใจของสิ่งแวดล้อมที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีพของมนุษย์

แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ จัดเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องเริ่มจากตนเองก่อน โดยการพัฒนาสิ่งแวดล้อมในบ้าน สิ่งแวดล้อมภายในชุมชน และสิ่งแวดล้อมในสังคม โดยให้ความรู้ความเข้าใจ การอบรมให้ทราบถึงปัญหา สาเหตุของปัญหา และผลกระทบของปัญหาสิ่งแวดล้อม การรักษาทรัพยากรธรรมชาติ การป้องกันและแก้ไขปัญหาสภาพแวดล้อมเพื่อให้เกิดความรอบรู้ รู้ว่าสิ่งใดผิดสิ่งใดถูก สิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ มีจิตสำนึกเพื่อประโยชน์ส่วนรวมยิ่งกว่าประโยชน์ส่วนตน ซึ่งความหมายของการอนุรักษ์นั้น คำว่า “การอนุรักษ์” ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า “Conservation” มีผู้ให้ความหมายไว้ต่าง ๆ กัน ดังนี้

วิชัย เทียนน้อย (ม.ป.ป.: 2) ให้ความหมายว่า การอนุรักษ์ หมายถึง การใช้ทรัพยากรให้มีประโยชน์ต่อคนส่วนมากให้ดีที่สุดและมีอายุการใช้งานที่ยาวนานที่สุด

นิวัติ เรืองพานิช (2528: 4) กล่าวว่า การอนุรักษ์ หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด ให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด และจะต้องกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยทั่วถึงกัน

เกษม จันทรแก้ว (2537: 99-100) อธิบายว่า การอนุรักษ์ หมายถึง การเก็บรักษา สงวน ซ่อมแซม ปรับปรุงและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อจะได้เอื้ออำนวยให้คุณภาพสูง ในการสนองความเป็นอยู่ของมนุษย์ตลอดไป หรืออีกความหมายหนึ่งคือเป็นการใช้ตามความต้องการและประหยัดไว้เพื่อใช้ในอนาคต

ในสารานุกรมบริตานิกา (Encyclopedia Britannica) (อ้างถึงใน พระธรรมปิฎก 2542: 76) การอนุรักษ์ หมายถึง การจัดการให้มนุษย์ใช้ประโยชน์จากชีวภาพอย่างอำนวย คุณประโยชน์ที่ยั่งยืนได้มากที่สุด พร้อมทั้งธำรงรักษาไว้ซึ่งศักยภาพของชีวภาพนั้นให้คงสามารถสนองความต้องการและความใฝ่ปรารถนาของมนุษย์รุ่นต่อไปในอนาคตได้สืบต่อไปด้วย

พระธรรมปิฎก (2537: 7-8) กล่าวถึง การที่จะทำให้บรรลุเป้าหมาย คือ การที่จะทำให้มีทรัพยากรธรรมชาติไว้ใช้และอยู่คู่กับโลกตลอดไปได้นั้น มีหลักการอนุรักษ์ คือ

1) ใช้อย่างฉลาด การจะใช้ ต้องพิจารณาให้รอบคอบถึงผลดี ผลเสีย ความขาดแคลนหรือความหายากในอนาคต อีกทั้งพิจารณาหลักเศรษฐศาสตร์ถึงต้นทุนและผลตอบแทนอย่างถี่ถ้วน

- 2) ประหยัด ทรัพยากรใดที่มีน้อยหรือหายาก ควรเก็บรักษาไว้มิให้สูญไป บางครั้งถ้ามีของบางชนิดที่พอจะใช้ได้ ต้องใช้อย่างประหยัด
- 3) พื้นฟูสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดีหรือเสื่อมโทรมให้ดียิ่งขึ้น กล่าวคือทรัพยากรใดก็ตามที่มีสภาพเสื่อมโทรมต่อการสูญเสียเปล่าหรือจะหมดไป ถ้าดำเนินการไม่ถูกต้องตามหลักวิชา ควรหาทางปรับปรุงให้อยู่ในลักษณะที่ดีขึ้น
- 4) ปรับปรุงให้ดีกว่าสภาพธรรมชาติเดิม เช่น การปฏิรูปที่ดิน การปลูกพืชหมุนเวียนหลายอย่างจะทำให้ดินดีขึ้น
- 5) นำของใช้แล้วกลับมาใช้ใหม่ เช่น การนำขวดน้ำพลาสติก กระจก หรือเศษเหล็กเป็นต้น กลับมาใช้ใหม่
- 6) ใช้สิ่งอื่นทดแทนทรัพยากรธรรมชาติบางอย่าง เช่น ใช้เกลบจีเลื่อยและขยะเป็นเชื้อเพลิง การใช้ปูนซีเมนต์ในการก่อสร้างแทนไม้
- 7) ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมในการพัฒนา และต้องศึกษาผลได้ผลเสียอย่างรอบคอบเสียก่อน เช่น การสร้างโรงไฟฟ้า หรือเขื่อน
- 8) ให้การศึกษาแก่ประชาชนที่อาศัยอยู่ตามท้องถิ่นในแหล่งธรรมชาติ เพื่อให้ประชาชนได้เข้าใจความสำคัญของระบบสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อการดำรงชีวิตจะได้ช่วยกันอนุรักษ์

สังคมไทยเราควรปลูกฝังการรักษาทรัพยากรธรรมชาติการป้องกันและแก้ไขปัญหาสังแวดล้อม เพื่อให้เกิดความรอบรู้ รู้ว่าสิ่งใดผิดสิ่งใดถูก สิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ มีจิตสำนึกเพื่อประโยชน์ (พระมหาสุภา อุฑโท 2538: 208) ส่วนรวมและรักษาธรรมชาติให้คงอยู่ตลอดไป

จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้ นั้นเราจะพบว่าพระพุทธศาสนาเห็นความสำคัญของป่าไม้นี้

ประการแรก ป่าไม้มีความสำคัญต่อมนุษย์มาช้านาน ทั้งอำนวยความสะดวกประโยชน์ด้านปัจจัย 4 และสร้างความอุดมสมบูรณ์แก่สภาพแวดล้อมคือความพอดีไม่มากหรือน้อยจนเกินไปของธาตุทั้ง 4 ธาตุดินมีอินทรียวัตถุสมบูรณ์เหมาะแก่การเจริญเติบโตของพันธุ์ไม้นานาชนิด ธาตุน้ำ มีเพียงพอแก่การอุปโภคบริโภคของสรรพชีวิตในบริเวณนั้นและใกล้เคียง ธาตุไฟ มีอุณหภูมิพอเหมาะแก่สัตว์นานาชนิดและพืชนานาชนิดในผืนป่านั้นๆ มีส่วนป้องกันไฟป่าได้ ถ้ามีความชุ่มชื้นเพียงพอ ธาตุลมอากาศมีการหมุนเวียนตลอดเวลา มีส่วนช่วยบรรเทาความรุนแรงอันเกิดแต่वादภัย

ประการที่สอง ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาแล้วนอกจากมองเห็นประโยชน์ดังกล่าวมา ยังให้ความสำคัญของป่าไม้ในด้านพัฒนามนุษย์ อำนวยประโยชน์สุขขั้นพื้นฐานแก่มวลมนุษย์ เป็นแหล่งการสร้างนันทนาการ สร้างความเพลิดเพลินผ่อนคลายความตึงเครียด

ประการที่สาม ผืนป่าเป็นเสนาสนะอันสงัด เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม ควรแก่การเจริญความเพียรทางจิตแก่ผู้ปรารถนาความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งมวลอันมีกิเลสเป็นต้นเหตุ ซึ่งสามารถนำไปสู่ความสุขขั้นสูงสุดคือการเข้าถึงความจริงตามธรรมชาติ

ประการที่สี่ ตามแนวทางแห่งพระพุทธศาสนา มีวิธีปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ดำรงอยู่บนเกณฑ์ธรรมชาติเพื่อความคงอยู่ของสรรพสิ่งและสันติสุขของสรรพชีวิตบนพื้นโลก ตามหลักการนี้จึงเห็นได้ชัดว่า พระพุทธศาสนามีส่วนช่วยรักษาดูแลป่าไม้ พันธุ์ไม้ โดยไม่เบียดเบียนรบกวนหรือทำความเสียหายแก่ป่าไม้ พันธุ์ไม้และสรรพชีวิตในผืนป่า รวมทั้งส่งเสริมให้มีการปลูกป่า สร้างสวนป่าเพื่อสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้คงอยู่ต่อไป(พระมหาสุภา อุฑโท 2538: 209)

นอกจากนั้นแล้วพระพุทธศาสนาได้เสนอแนวทางในการอนุรักษ์ป่าไม้ไว้เป็น 2 ประการคือ การอนุรักษ์โดยตรงและการอนุรักษ์โดยอ้อม

ประการแรก การอนุรักษ์โดยตรง คือการไม่ทำลายพันธุ์ไม้ทุกชนิด เพื่อต้องการรักษาไว้ซึ่งความสมบูรณ์และความหลากหลายของพันธุ์ไม้ที่มีอยู่ตามธรรมชาติให้คงไว้ตามสภาพเดิม เพื่อป้องกันภิกษุเบียดเบียนทำลาย เผ้วถาง เผา ป่าไม้ พันธุ์ไม้และสร้างความเดือดร้อนต่อประชาชนในท้องถิ่นหรือสร้างความเดือดร้อนแก่สรรพชีวิตในบริเวณที่อยู่อาศัยหรือสถานที่อื่นใด ทั้งป้องกันภิกษุผู้ขาดจิตสำนึกในความเป็นสมณะ ผู้มีความประพฤติไม่เหมาะสมในการรักษาดูแลสิ่งแวดล้อม จึงมีการตั้งกฎกติกาควบคุมความประพฤติในหมู่พุทธสาวก มีการปรับโทษแก่ผู้ล่วงละเมิด ตามทัศนะนี้ทำให้เห็นว่าพระพุทธศาสนามีบทบาทในด้านให้ความสำคัญของป่าไม้ พันธุ์ไม้ ตลอดจนถึงสิ่งแวดล้อม อันเป็นแนวทางแห่งการอนุรักษ์ป่าไม้โดยตรงอย่างแท้จริง รวมทั้งมีพุทธาณุญาตไว้ว่า ให้ภิกษุจุดไฟเพื่อเป็นแนวป้องกันไฟป่าได้ อันเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านในการรักษาที่อยู่อาศัยและผืนป่าในบริเวณนั้นให้ปลอดภัยจากไฟป่า

ประการที่สอง การอนุรักษ์โดยอ้อม คือ การที่ภิกษุอาศัยอยู่ในผืนป่า แบบพึ่งพาอาศัยกันโดยไม่เบียดเบียนกัน อันเป็นการช่วยดูแลรักษาผืนป่าให้คงไว้ตามเดิม ท่านเหล่านั้นผู้เห็นความสำคัญของกฎเกณฑ์ธรรมชาติเข้าใจวัฏจักรของสิ่งแวดล้อมตามหลักแห่งปฏิจจสมุปบาท สามารถเป็นแนวทางแห่งการนำไปสู่ความสุขอันสูงสุดทางศาสนา(พระมหาสุภา อุฑโท 2538: 209)

1.1.2 พระวินัยกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

เมื่อการดำเนินชีวิตมีการเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างแยกจากกันไม่ได้ พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้กฎของธรรมชาติอันสูงสุด พระองค์ทรงมองเห็นประโยชน์และความสำคัญของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงได้ทรงวางหลักพระธรรมวินัยให้พระสาวกศึกษาและปฏิบัติตามโดยใช้อุปกรณ์ที่หาได้ง่ายจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาเป็นเครื่องมือในการเผยแผ่ศาสนา จนทำให้พุทธศาสนาเป็นที่ยอมรับของสังคม การที่พระสงฆ์ปฏิบัติตามพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้วนั้น นอกจากจะเป็นการปฏิบัติตามหน้าที่ของพระสาวกแล้ว ยังช่วยรักษาสภาพแวดล้อมอีกด้วย ดังที่ ภัทรพร สิริกาญจน (2538: 97) ได้กล่าวไว้ในงานวิจัย เรื่อง “หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ” ตอนหนึ่งว่า

“ผู้มีศีลและวินัยอย่างเคร่งครัดย่อมไม่ทำลายชีวิต ไม่ทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพราะศีลและวินัยโดยเฉพาะอย่างยิ่งตามหลักพุทธศาสนา ทำให้ชาวพุทธตระหนักถึงคุณค่าของชีวิต ไม่ทำลายมนุษย์ สัตว์ และพืช อันเป็นสิ่งมีชีวิต นอกจากนั้นผู้มีศีลและวินัยยังทะนุบำรุงสิ่งมีชีวิตให้เจริญงอกงามและเป็นประโยชน์แก่อุทฺถโลก จึงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม”

การที่พระสงฆ์จะใช้ชีวิตอยู่ในป่าได้นั้น พระสงฆ์จะต้องปฏิบัติตามพระวินัย โดยเริ่มตั้งแต่อุปสมบทใหม่ๆ ภิกษุผู้บวชใหม่จะต้องอยู่กับพระอุปัชฌาย์เป็นเวลา 5 ปี จากนั้นจึงจะสามารถไปอยู่ป่าตามลำพังได้ ในขณะที่อยู่กับพระอุปัชฌาย์ ภิกษุต้องศึกษาพระวินัยให้เข้าใจ และสามารถนำไปสอนคนอื่นได้ อารามหรือวัดที่ภิกษุอยู่ประจำ หรืออยู่จำพรรษาจะต้องทำให้ถูกต้องหลักพระวินัย เช่น อยู่ห่างจากเขตชุมชน กฎสำหรับพักอาศัยก็จะต้องให้คณะสงฆ์กำหนดให้เพื่อป้องกันไม่ให้สร้างใหญ่โตเกินความจำเป็น เพราะการสร้างกุฏิใหญ่เกินไปอาจทำให้เกิดอันตราย ดังในสิกขาบทที่ 9 แห่งกุตคามวรรค พระฉนฺนะ (สหชาติผู้เกิดพร้อมกับพระพุทธเจ้า ภายหลังออกบวชในสำนักของพระพุทธเจ้า) ให้สร้างกุฏิใหญ่เกินไป กุฏิได้พังลงมาจนเกิดความเสียหายเกี่ยวกับปัจจัย 4 พระสงฆ์ก็ต้องปฏิบัติตามพระวินัยอย่างเคร่งครัด เช่น การใช้จีวร (ผ้าคลุมห่ม) ให้มีขนาดพอดี และการใช้น้ำย่อมต้องใช้วัดจากธรรมชาติมาทำการข้อม มีแก่นไม้ขุ่น เป็นต้น บาตรสำหรับใช้เลี้ยงชีพต้องทำให้ถูกต้องตามพระวินัยเหมือนกัน คือ ได้ขนาดพอบรรจุข้าวฉันอิ่ม และยังเน้นเรื่องการเก็บรักษาไม่ให้แตกง่าย พร้อมกับให้รักษาความสะอาด ส่วนเรื่องเกี่ยวกับเสนาสนะและยารักษาโรค ก็มีพระวินัยกำหนดการสร้าง การใช้ไว้ครบถ้วน ทั้งนี้เพื่อให้พระสงฆ์ได้เป็นผู้เลี้ยงง่าย ไม่ทำความเดือดร้อนแก่ชาวบ้านไม่ทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั่นเอง

ความสำคัญของพระวินัยต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว สามารถแบ่งเป็นประเด็นได้ดังนี้ (ประพันธ์ สุขภร 2542)

1) พระวินัยในฐานะเป็นกฎระเบียบสำหรับฝึกกายและวาจา

เมื่อพระสงฆ์ปฏิบัติตามพระวินัยโดยเคร่งครัดย่อมเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ดำเนินชีวิตไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียน ไม่ทำลายชีวิตใครๆ หากมุ่งดำเนินชีวิตเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์เป็นที่ตั้ง พระวินัยย่อมฝึกคนที่มีจิตแข็งกระด้างให้มีจิตใจประกอบด้วยเมตตา เช่น พระอุทายี ในสมัยที่ยังไม่ได้บวชเคยเป็นนักยิงธนูและไม่ชอบอีกา ครั้นมาบวชในพระพุทธศาสนาได้ฆ่าอีกาตายเป็นจำนวนมาก จึงเป็นเหตุให้พระพุทธรูปเจ้าปัญญาลิขิตบาปห้ามไม่ให้ภิกษุฆาตปลงชีวิตสัตว์ จะเห็นได้ว่า พระวินัยได้ช่วยการอบนุเคราะห์ที่มีจิตใจโหดร้ายให้เป็นผู้มีจิตใจประกอบด้วย เมตตาได้ และเป็นการช่วยอนุรักษสัตว์ไม่ให้ถูกเบียดเบียน หรือถูกฆ่า

2) พระวินัยในฐานะเป็นการจัดสรรโอกาส

พระพุทธศาสนาเปิดโอกาสให้ทุกคนได้พัฒนาศักยภาพของตัวเอง ไม่แบ่งชั้นวรรณะ เมื่อฝึกตนเองไปตามขั้นตอนตามพระวินัยแล้วย่อมเป็นผู้ที่สมควรแก่การกราบ ไหว้ บูชา นำเลื่อมใส ดังที่พระสารีบุตรเถระได้เห็นการสำรวมอินทรีย์ เห็นกิริยามารยาทที่น่าเลื่อมใสของพระอัสสชิ ก็เกิดศรัทธาเลื่อมใสจึงเข้าไปสนทนาธรรมและได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิ จนท่านได้บรรลุธรรมเบื้องต้น (เป็นพระโสดาบัน) จากนั้นท่านได้ตามไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและขออุปสมบทกับพระพุทธเจ้า ต่อมาท่านได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้มีปัญญามากเกือบเท่าพระพุทธเจ้า และเป็น กำลังสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จึงนับได้ว่าพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติตามพระวินัยย่อมเป็นผู้นำเลื่อมใสขึ้นมาซึ่ง ศรัทธา เป็นกัลยาณมิตรที่ดีต่อคนทั่วไป เมื่อได้กัลยาณมิตรที่ดีย่อมเป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำไปสู่การพัฒนาตนเองให้ เป็นที่ยอมรับของสังคม พระสารีบุตรท่านก็ได้รับโอกาสนี้

3) พระวินัยในฐานะเป็นระบบที่สอดคล้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

สิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แต่ละข้อ ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังที่พระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามไม่ให้ภิกษุขุดดิน ตัดต้นไม้ ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะลงบนของเขียวและลงในแม่น้ำลำธาร สิกขาบทเหล่านี้ได้สร้างจิตสำนึกให้แก่ภิกษุสามเณรและเป็นแบบอย่างให้กับ ชาวบ้านเป็นอย่างดี

การที่ภิกษุไม่ตัดต้นไม้ย่อมช่วยรักษาความสมดุลทางธรรมชาติได้มากมาย เพราะสิ่งมีชีวิตที่อาศัยต้นไม้ตั้งแต่รากถึงยอดมีอยู่อย่างชุกชุม เช่น สัตว์จำพวกแมลง หนอน ผีเสื้อ เป็นต้น ต่างก็อาศัยต้นไม้เป็นเสมือนบ้านของพวกมัน เป็นที่หลบภัย เป็นที่พักผ่อน ยิ่งต้นไม้ใหญ่เท่าไรก็ยังมีสัตว์อาศัยมากเท่านั้น

ต้นไม้เป็นห่วงโซ่อาหารที่หมุนเวียนหล่อเลี้ยงชีวิตทั้งของคนและสัตว์ พระพุทธองค์ก็ต้องอาศัยผักและผลไม้ตามป่าเป็นอาหารยังชีพ ภาพที่คนและสัตว์อาศัยป่าไม้ และ

ต้นไม้มิให้เห็นในชาดกมากมาย บางครั้งก็เก็บมาทำอาหาร เช่นฤๅษีเก็บใบหมากมา มานึ่งเป็นอาหาร ดังนั้นพระวินัยที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงนับว่ามีประโยชน์มากทั้งแก่คนและสัตว์

4) พระวินัยในฐานะเป็นกฎระเบียบเพื่อให้มนุษย์ปฏิบัติเข้ากับกฎของธรรมชาติ

พระพุทธเจ้าทรงรู้ความจริงของกฎธรรมชาติ เมื่อพระองค์ทรงบัญญัติพระวินัยแต่ละข้อ จะทรงพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระวินัยกับธรรม (หมายถึงความถึงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วย) ให้มีความสอดคล้องเกื้อกูลต่อกันตลอดสาย ดังที่พระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทที่ 7 แห่งโภชนวรรค ห้ามไม่ให้ภิกษุฉันอาหารในเวลาวิกาล (หมายถึงเอาเวลาตั้งแต่เที่ยงไปจนถึงรุ่งอรุณวันใหม่) สิกขาบทนี้ทรงมุ่งให้ภิกษุเป็นผู้เรียบง่าย ไม่ทำความลำบากให้แก่ชาวบ้าน นอกจากนี้แล้วก็เพื่อป้องกันไม่ให้ภิกษุฉันอาหารที่ค้างคินเพราะอาหารนั้นอาจเสีย เมื่อภิกษุฉันเข้าไปก็อาจเป็นอันตรายแก่ชีวิต อีกอย่างถ้าภิกษุฉันมากเกินไปก็เป็นอุปสรรคในการปฏิบัติธรรม

1.1.3 สิกขาบทว่าด้วยการอนุรักษทรัพย์าภรณ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1) คุณค่าและประโยชน์ของพระวินัย

พระวินัยเป็นพุทธบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แก่พระสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์ได้ยึดเป็นหลักปฏิบัติสำหรับฝึกกายและวาจาของตน อันจะเป็นพื้นฐานในการบรรลุคุณธรรมชั้นสูงสุดต่อไป และเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สังคมมนุษย์ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย โดยอาศัยอำนาจประโยชน์ 10 ประการ(มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่มที่ 1 ข้อที่ 39 2535: 26) คือ

- (1) เพื่อความยอมรับว่าดีแห่งสงฆ์
- (2) เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์
- (3) เพื่อความข่มนุกุลผู้เกื้อยาก
- (4) เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม
- (5) เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายที่จะบังเกิดในปัจจุบัน
- (6) เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายที่จะบังเกิดในอนาคต
- (7) เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส
- (8) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว
- (9) เพื่อความตั้งมั่นแห่งสัตถธรรม
- (10) เพื่อเอื้อเฟื้อพระวินัย

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยให้เกื้อกูลต่อธรรมชาติ เพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่เบียดเบียนสรรพสัตว์ ดังปรากฏในพระไตรปิฎกตอนหนึ่ง ความว่า สมัยหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากภูเขาคิชฌกูฏพร้อมกับหมู่ภิกษุสงฆ์ ทอดพระเนตรเห็นกฏีอันงดงามที่พระชนิยะกุมภกรบฏรก่อสร้างขึ้นเพื่ออยู่จำพรรษาสำหรับตน พระองค์ตรัสถามว่า “นั่นอะไร น่าดูน่าชม สีเหมือนแมลงค่อมทอง” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ พระพุทธเจ้าทรงดำหนิว่า “ภิกษุทั้งหลาย การกระทำของโมฆบุรุษนั้น ไม่สมควร ไม่คล้อยตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำ โฉนโมฆบุรุษจึงขำโคลนก่อกฏีดินล้วนเล่า โมฆบุรุษนั้นชื่อว่าไม่มีความเอ็นดู ความอนุเคราะห์ ความไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย พวกเธอจงไปทำลายกฏีนั้นเสีย อย่าให้เพื่อนพรหมจารีในภายหลังเบียดเบียนหมู่สัตว์เลย ภิกษุไม่พึงทำกฏีดินล้วน ภิกษุใดทำต้องอาบัติทุกกฏ” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่มที่ 1 ข้อที่ 85 2535: 56) จะเห็นได้ว่าพระวินัยข้อนี้มีความมุ่งหมายที่จะอนุรักษ์ดิน และป้องกันไม่ให้ภิกษุฆ่าสัตว์ นอกจากนี้แล้วยังช่วยป้องกันมลพิษทางอากาศด้วย เพราะการทำกฏีจะต้องทำการเผาดินให้แข็งตัว ดินนั้นจึงจะคงทน ไม่แตกง่าย นับว่าพระพุทธเจ้าทรงมองเห็นการณ์ไกลจริงๆ

2) การประยุกต์พระวินัยเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

พระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้นั้น นอกจากจะช่วยอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแล้ว ยังสามารถปรับปรุงให้เหมาะสมกับกาลสมัย ภูมิประเทศ และสังคมแต่ละท้องถิ่นได้ โดยอาศัยหลักมหาปเทศ 4 (ข้ออ้างใหญ่ หรือหลักสำหรับปรับปรุงประยุกต์ใช้พระวินัย) 4 ประการ คือ

- (1) สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควรแต่เข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ขัดกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นไม่ควร
- (2) สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควรแต่เข้ากับสิ่งที่ควร ขัดกับสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้นควร
- (3) สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาตว่าควรแต่เข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ขัดกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นไม่ควร
- (4) สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ว่าควรแต่เข้ากับสิ่งที่ควร ขัดกับสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้นควร (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่มที่ 5 ข้อที่ 305 2535: 90)

หลักมหาปเทศนี้พระองค์ทรงอนุญาตไว้ที่เมืองสาวัตถี เพราะว่าภิกษุชาวเมืองสาวัตถีไม่กล้าฉันทผลไม้ โดยสงสัยว่าพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตหรือไม่ เมื่อพระพุทธองค์

ทรงทราบจึงให้หลักมหาปเทศนี้ไว้ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่มที่ 10 ข้อที่ 216 2535: 135)

พระวินัยกับการอนุรักษ์สัตว์ป่า ภิภุชาวเมืองกบิลพัสดุ์ขอล่องเข็ม ทำด้วยกระดูก ทำด้วยงา ทำด้วยเขา ประชาชนติเตียนประณามว่าไม่รู้จักพอ ทำให้นายช่างผู้ทำ ล่องเข็มลำบาก การค้าขายล้มเหลว เมื่อพระพุทธเจ้าทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์ บัญญัติพระวินัยห้ามไม่ให้ภิภุทำอย่างนั้นอีก ถ้าฝ่าฝืนต้องอาบัติปาจิตตีย์ นอกจากนี้แล้วพระวินัย ยังช่วยอนุรักษ์ดิน ดังที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยห้ามไม่ให้ภิภุขุดดิน เพราะการขุดดินเป็น การเบียดเบียนสัตว์ ทั้งประชาชนก็ติเตียน

พระวินัยกับการอนุรักษ์แหล่งน้ำ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยไว้ หลายมาตรา เช่น ห้ามไม่ให้ภิภุผู้ไม่เป็นไข้ ถ่ายอุจจาระปัสสาวะ บ้วนน้ำลายลงบนของเขียวและ ในน้ำ ทรงบัญญัติไว้ให้ระลึกละอองน้ำ ถ้าฝ่าฝืนต้องอาบัติทุกกฏ

พระวินัยกับการอนุรักษ์อากาศ ภิภุชาวเมืองสูงสูมารักระ แคว้นภัก คะพากันก่อไฟที่ขอนใหญ่ขอนหนึ่ง ซึ่งมีโพรงแล้วผิง ภายในโพรงนั้นมีงูเห่าตัวหนึ่งอาศัยอยู่ พอ มันถูกความร้อนของไฟก็ได้เลื้อยออกมาไล่พวกภิภุ ภิภุทั้งหลายต่างก็วิ่งหนีไปในที่ต่างๆ เป็น เหตุให้ภิภุผู้มักน้อยติเตียนประณาม พระพุทธเจ้ารับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบถามหาสาเหตุแล้ว ทรง บัญญัติพระวินัยห้ามไม่ให้ภิภุทำเช่นนั้นอีก ถ้าฝ่าฝืนต้องอาบัติปาจิตตีย์

พระวินัยกับการอนุรักษ์ป่า พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกดำเนิน ชีวิตอยู่กับป่า มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาโดยตลอด ตั้งแต่พระองค์ได้ประสูติ ตรัสรู้ ปรีชาญาณ แสดงธรรม ที่ประทับล้วนอยู่ท่ามกลางป่า ธรรมวินัยที่ทรงสั่งสอนและบัญญัติไว้ ก็เป็นไปเพื่อรักษาและเกื้อกูลต่อป่า ถ้าภิภุรูปใดกระทำการที่เป็นการทำลายป่า พระองค์ก็ทรง บัญญัติพระวินัยห้าม ดังที่พระองค์ทรงบัญญัติแก่ภิภุชาวเมืองอาฬวีซึ่งพากันทำการก่อสร้าง และได้ตัดต้นไม้ จนประชาชนติเตียนการกระทำเช่นนั้น เพราะเป็นการเบียดเบียนเทวดาและสิ่งมีชีวิต เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบถามหาสาเหตุ แล้วทรงบัญญัติ พระวินัยห้ามไม่ให้กระทำอย่างนั้นอีก ถ้าฝ่าฝืนต้องอาบัติปาจิตตีย์

3) ลักษณะการบัญญัติสิกขาบท

การบัญญัติสิกขาบทแต่ละข้อนั้น ไม่ได้บัญญัติไว้เป็นบทตายตัว บางครั้งพระองค์ทรงคล้อยตามฝ่ายบ้านเมืองและเมื่อเห็นว่า สิ่งนั้นไม่ขัดต่อธรรม บางครั้งก็ยืดหยุ่น ไม่ปรับโทษเพราะทรงเห็นว่าไม่เหมาะสมกับท้องถิ่น จึงอนุโลมให้พระสาวกทำได้ เรียกว่าเป็น อนุญาติพิเศษ เช่น ในคราวเกิดทุพภิกขภัย เป็นต้น บางครั้งทรงเห็นว่ายังมีข้อบกพร่อง พระองค์ก็ ทรงบัญญัติเพิ่มเติมอีก เรียกว่า อนุบัญญัติ ในการบัญญัติ สิกขาบทแต่ละครั้ง พระองค์จะรับสั่งให้มี

การประชุมสงฆ์ สอบถามหาสาเหตุเมื่อภิกษุรับว่าได้ทำจริง ทั้งพระองค์ก็พิจารณาเห็นว่าไม่ขัดต่อสังคัมและธรรมะ พระพุทธองค์จึงได้บัญญัติไว้ พระพุทธเจ้าประกอบด้วยพระปัญญาและเจตนาดีเป็นที่ตั้ง ทรงมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างพระวินัยกับธรรมว่าต้องสอดคล้องเกี่ยวเนื่องกันตลอดสาย ดังอำนาจประโยชน์ 10 ประการที่กล่าวแล้ว ทั้งนี้เพื่อวัตถุประสงค์คือเพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก และเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและหมู่มนุษย์ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่มที่ 4 ข้อที่ 32 2535: 27)

4) สิกขาบทที่เกี่ยวกับการอนุรักษสังเวคล้อม

พระวินัยของภิกษุมิ 227 ข้อ บางข้อก็ไม่ได้เกี่ยวข้องกับการอนุรักษสังเวคล้อม บางข้อเกี่ยวข้องโดยตรง บางข้อเกี่ยวข้องโดยอ้อม ในที่นี้จะนำข้อที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษมาศึกษาเป็นลำดับดังนี้

(1) โกสยสิกขาบท

สิกขาบทที่เกี่ยวกับการทำผ้านองนั่งผสมใยไหม มีเรื่องเล่าว่า ภิกษุชาวเมืองอาฬวีพวกหนึ่ง ไปบอกช่างทอไหมพากันตำหนิประณามภิกษุพวกนั้นว่า สมณะเชื้อสายศากยบุตร ทำไมจึงใช้พวกเราให้ฆ่าสัตว์เล็กสัตว์น้อย ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนั้นกราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงทราบ พระพุทธเจ้ารับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบสวนหาสาเหตุ เพื่อภิกษุเหล่านั้นยอมรับว่าได้กระทำจริง พระองค์ก็ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามว่า “ภิกษุใดใช้ให้ผ้านองนั่งผสมใยไหม ต้องอาบัตินิสสัคคิปาจิตตีย์” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่มที่ 2 ข้อที่ 543 2535: 42) การต้องอาบัติในสิกขาบทนี้ ภิกษุผู้ละเมิดจะต้องเสียสละผ้านองนั่งของตนแก่สงฆ์หรือแก่คณะ จากนั้นก็ให้แสดงอาบัติคือยอมรับสารภาพในการกระทำของตน และตั้งใจจะไม่ทำอีกต่อไป ภิกษุจึงจะบริสุทธิ์จากอาบัตินี้ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ด้วยทรงมุ่งรักษาชีวิตของสัตว์และเพื่อความเลื่อมใสของประชาชน เมื่อทรงพิจารณาเห็นว่าไม่เหมาะสม ประชาชนติเตียนการกระทำเช่นนี้ ประกอบกับพระองค์ทรงมีพระมหากรุณาในหมู่สัตว์เป็นที่ตั้งอยู่แล้ว จึงทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ไว้

(2) ปฐวีขณสิกขาบท

สิกขาบทเกี่ยวกับการขุดดิน สิกขาบทนี้มีสาเหตุมาจากภิกษุชาวเมืองอาฬวี พวกหนึ่งทำการก่อสร้าง จึงพากันขุดดิน พวกชาวบ้านพากันตำหนิ ประณามว่า พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเบียดเบียนชีวะซึ่งมีอินทรีย์ เหล่าภิกษุผู้มักน้อยนำความกราบทูลพระพุทธเจ้าพระองค์จึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบสวนหาสาเหตุ เมื่อภิกษุชาวเมืองอาฬวีรับสารภาพว่าได้ทำอย่างนั้นจริง พระองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามว่า “ภิกษุใดขุดดินเอง หรือใช้ให้

คนอื่นขุดดิน ต้องอาบัติปาจิตติย์” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 2 ข้อที่ 10 2539: 59)

การต้องอาบัติในสิกขาบทนี้ ภิกษุผู้ต้องจะต้องแสดงความผิดของตนต่อหน้าภิกษุด้วยกัน โดยสัญญาว่าจะไม่ทำอีก ภิกษุนั้นจึงจะบริสุทธิ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ เพื่อบำรุงรักษาชีวิตสัตว์และรักษาสภาพดิน ทั้งรักษาศรัทธาของประชาชน เพราะประชาชนสมัยนั้นเชื่อว่าดินมีชีวิต หากภิกษุกระทำเช่นนั้นก็เป็นการทำลายชีวิตของดิน ไม่สมควรเป็นสมณะ เมื่อพิจารณาสภาพความเป็นจริงแล้ว พื้นดินที่อุดมสมบูรณ์มักมีพวกสัตว์เล็กๆ อาศัยอยู่เมื่อภิกษุขุดดินจึงเป็นการทำลายชีวิตสัตว์และทำให้สภาพดินเสื่อม นับได้ว่าสิกขาบทนี้เป็นการอนุรักษดินและรักษาชีวิตสัตว์โดยอ้อม

(3) ภูตคามสิกขาบท

สิกขาบท เกี่ยวกับการตัดต้นไม้ สิกขาบทนี้มีสาเหตุมาจากพวกภิกษุชาวเมืองอาฬวีทำการก่อสร้างจึงได้ตัดต้นไม้ มาทำการก่อสร้าง และได้ทำความเดือดร้อนแก่เทวดาผู้สถิตอยู่บนต้นไม้ เมื่อเทวดาได้รับความเดือดร้อนจึงเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูลความทุกข์ของตน พระพุทธเจ้ารับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบถามหาสาเหตุ เมื่อภิกษุเหล่านั้นยอมรับว่าได้ทำเช่นนั้นจริง พระองค์ทรงติเตียนการกระทำเช่นนั้นแล้วทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามว่า “**ภิกษุต้องอาบัติปาจิตติย์ เพราะพรากภูตคาม**” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 8 ข้อที่ 116 2539: 52) ภูตคาม ได้แก่ พืชพันธุ์ต่างๆ จะเห็นได้ว่า ภูตคามในที่นี้มีความหมายครอบคลุมพืชพันธุ์ในป่าทั้งหมด สิกขาบทข้อนี้บ่งชี้ว่าได้ช่วยอนุรักษป่าไม้ได้อย่างกว้างขวาง หากมีการปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด พระสงฆ์จะมีคุณค่าต่อพระศาสนาและสังคมไม่น้อยเลย

(4) สัตว์จิสสิกขาบท

สิกขาบทเกี่ยวกับความจงใจฆ่าชีวิตสัตว์ สิกขาบทนี้มีสาเหตุมาจากพระอุทายีซึ่งในอดีตเคยเป็นนักยิงธนู และท่านไม่ชอบอิกา จึงยิงอิกาแล้วตัวหัวมาเสียบหลาวเรียงกัน ภิกษุทั้งหลายเห็นการกระทำของพระอุทายีไม่เหมาะสมก็ติเตียนประณาม และนำเรื่องนี้กราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ ลำดับนั้น พระองค์รับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบถามเหตุ เมื่อพระอุทายีรับว่าได้ทำเช่นนั้นจริง พระองค์ทรงติเตียนโดยประการต่างๆ แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทว่า “**ภิกษุใดจงใจฆ่าสัตว์มีชีวิต ต้องอาบัติปาจิตติย์**” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 8 ข้อที่ 171 2539: 147) การฆ่าสัตว์โดยเจตนา นับว่าเป็นความเหี้ยมโหดมาก ไม่เหมาะสมกับสภาวะของภิกษุ แม้ฆราวาสบางคนก็ไม่ทำ โฉนภิกษุที่เป็นพุทธสาวกจึงได้กระทำเช่นนั้น สิกขาบทนี้มีประโยชน์มาก โดยเฉพาะในสมัยปัจจุบันยังมีความจำเป็นที่จะต้องช่วยกันอนุรักษสัตว์ป่า เพราะสัตว์ป่ามีจำนวนลดลงทุกวันจนน่าเป็นห่วง รัฐบาลต้องออกกฎหมายคุ้มครอง

สัตว์ป่าและดำเนินมาตรการกับผู้ที่ชอบล่าสัตว์อย่างเด็ดขาด เพื่ออนุรักษ์สัตว์ป่าไม่ให้สูญพันธุ์ นอกจากนี้จะไม่ให้ภิกษุฆ่าสัตว์แล้ว พระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทสิกขาบทเกี่ยวกับการห้ามภิกษุไม่ให้ทำถ้องเข้ด้วยกระดูกสัตว์ ด้วยงา หรือด้วยเขาของสัตว์ ภิกษุใดละเมิดไม่ปฏิบัติ ตามต้องอาบัติปาจิตตีย์

จะเห็นได้ว่าสิกขาบทที่นำมาเสนอในที่นี้ล้วนมีความสำคัญต่อ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างเห็นได้ชัด พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหวังให้พระสงฆ์เป็นบุคคล ตัวอย่างที่ดีแก่สังคม มีการดำรงชีวิตอย่างเรียบง่ายเกื้อกูลต่อธรรมชาติอันเป็นเหมือนเวทีสำหรับฝึก กายและวาจาให้เรียบร้อยดีงาม พระองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทให้มีความสอดคล้องสัมพันธ์กับ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะถ้าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดี ย่อมส่งผลต่อจิตใจให้ดี ไปด้วยอันจะช่วยทำให้การปฏิบัติบรรลุเป้าหมายเร็วยิ่งขึ้น ฉะนั้น พระวินัยแต่ละสิกขาบทดังที่ได้ยก มากกล่าวในที่นี้ จึงมีความเกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ถึงแม้ว่าพระวินัยนี้ พระพุทธเจ้าได้บัญญัติขึ้นเพื่อใช้ปกครองคณะสงฆ์สมัยพุทธกาลก็ตาม แต่ก็ สามารถนำมาใช้กับสมัยปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

5) พระวินัยเป็นกฎระเบียบที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นเพื่อใช้ ปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นสังคมตัวอย่างที่ดีแก่ประชาชนในด้านการดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย ไม่ พุ่มเฟิย ถิ่นน้อย นอนน้อย แต่ทำงานเพื่อสังคมมากและในขณะเดียวกันก็เป็นการจัดระเบียบสังคม สงฆ์ให้สอดคล้องสัมพันธ์กับกฎของธรรมชาติและสภาพแวดล้อม ดังนั้น การที่พระสงฆ์ปฏิบัติ ตามพระวินัยจึงเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไปด้วย ทั้งปฏิบัติตนให้บรรลุ คุณธรรมด้วย จึงได้ประโยชน์ทั้งสองทาง ประโยชน์ของพระวินัยต่อทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมมีดังนี้

- (1) ช่วยป้องกันไม่ให้ภิกษุตัดไม้ทำลายป่า รวมทั้งพืชพันธุ์ทุกชนิด
- (2) ช่วยป้องกันไม่ให้ภิกษุฆ่าสัตว์
- (3) ช่วยป้องกันไม่ให้ภิกษุทำลายดิน
- (4) ช่วยสร้างจิตสำนึกในการรักษาสภาพแวดล้อมให้คงความสมดุล

ทางธรรมชาติ

- (5) ช่วยป้องกันมลพิษทางอากาศ
- (6) เป็นตัวอย่างในการดำเนินชีวิตแบบเรียบง่าย ไม่ทำลายธรรมชาติ

1.1.4 แนวคิดบทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้

ในการศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมนั้นพระสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งที่จะทำให้ผืนป่ากลับมามีความอุดมสมบูรณ์ได้ หลังจากที่ป่า

ได้ถูกทำลายมามากกว่าทศวรรษ โดยไม่ได้รับการแก้ไขปัญหอย่งที่ควรจะเป็นไป การทำลายป่านั้น ถือว่าเป็นการทำลายชีวิตสัตว์ให้ลดจำนวนลง และเป็นการทำลายที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า จากการที่ผืนแผ่นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ในอดีต ย่อมชี้ให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศวิทยา และความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เมื่อสัตว์มีป่าเป็นที่อยู่อาศัยย่อมทำให้เกิดการขยายเผ่าพันธุ์ได้ในยุคสมัยของการล่าอาณานิคมของมนุษย์

พระพุทธเจ้ามีบทบาททรงยกย่องสรรเสริญป่าการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไว้โดยนัยต่างๆ เป็นอันมาก เห็นได้ดังนี้

1) บทบาทของพระพุทธเจ้าที่มีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ จากการศึกษาถึงพระจริยวัตรของพระพุทธองค์ในพุทธประวัติแล้ว เราจะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่กับธรรมชาติในป่าตั้งแต่ประสูติจนกระทั่งปรินิพพาน ดังนั้นเราจึงพยายามทำความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทของพระพุทธองค์ที่มีต่อการอนุรักษ์ป่า โดยการศึกษาจากพุทธประวัติ แม้ว่าความสัมพันธ์ที่พระองค์มีกับป่าและธรรมชาตินี้ จะเป็นไปเพื่อการแสวงหาโมกขธรรมก็ตาม แต่ความนิยมชมชอบในธรรมชาติป่านั้นก็ยากที่จะหาผู้ใดเทียบพระองค์ได้

2) จากการศึกษาในพุทธประวัติ จะเห็นได้ชัดเจนว่าพระพุทธเจ้าจะเกี่ยวข้องกับต้นไม้ป่าไม้มามากตลอด กล่าวคือ พระพุทธเจ้าทั้งประสูติและปรินิพพานใต้ต้นสาละ นอกจากนั้นพระพุทธเจ้าก็ตรัสรู้ใต้ต้นโพธิ์ และการแสดงปฐมเทศนา ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งในพุทธประวัติก็เกิดขึ้นที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ซึ่งร่มรื่นด้วยต้นไม้

แม้แต่ยามปกติ ในพระชนม์ชีพของพระองค์ พระพุทธองค์ก็เสด็จจาริกไปในท้องถื่นตามหัวเมืองต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา และในการจาริกนั้นพระองค์ก็ต้องทรงเดินทางผ่านป่าเป็นประจำ แล้วก็ชอบปลีกพระองค์ไปประทับอยู่ในป่าเป็นระยะๆ ชีวิตของพระองค์จึงอยู่ในป่ามากทีเดียวเพราะฉะนั้นชื่อป่าต่าง ๆ มีมากในพุทธประวัติ เช่น ป่ามหาวัน ป่าอัญชนวัน ป่าอัมพาลวัน ป่ารักจิตวัน เป็นต้น ชื่อวัดต่าง ๆ ก็มีชื่อลงท้ายด้วย “วัน” ซึ่งแปลว่า “ป่า” เช่น วัดเชตวัน (วัดป่าเจ้าเชตหรือวัดสวนเจ้าเชต) วัดเวฬุวัน (วัดป่าไผ่) วัดปาวาริกันวัน วัดอัมพวัน ฯลฯ แสดงว่าวัดเหล่านั้นเป็น “ป่า” ทั้งนี้ เราจึงถือว่า ป่ามีส่วนสำคัญในชีวิตของพระพุทธเจ้าเอง และในประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนา(พระธรรมปิฎก 2537: 33)

ในปาสราลิสสูตร พระพุทธเจ้าได้ทรงเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า พระองค์ทรงแสวงหาสถานที่สงบสงัดสำหรับเป็นที่บำเพ็ญเพียรเพื่อโพธิญาณ ซึ่งได้มีการปรารภถึงธรรมชาติว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นแสวงหาอะไรเป็นกุศล ขณะที่แสวงหาทางอันประเสริฐคือความสงบซึ่งไม่มีทางอื่นยิ่งกว่าเมื่อจาริกไปในแคว้นมคธโดยลำดับ ได้ไปถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ได้เห็นภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีทำน้ำสะอาดดี นำ

รื่นรมย์มีโศรคามอยู่โดยรอบเราจึงคิดว่า ภูมิประเทศเป็นที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าน่าเพลินเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีทำน้ำสะอาดดี น่ารื่นรมย์ มีโศรคามอยู่โดยรอบ เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรของกุลบุตรผู้ปรารถนาจะบำเพ็ญเพียร เราจึงนั่ง ณ ที่นั่นด้วยคิดว่า ที่นี้เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 12 ข้อที่ 272 2539: 303-304)

พุทธพจน์นี้จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าเองก็ยินดีที่จะทรงแสวงหาสถานที่ที่ธรรมชาติแวดล้อมสวยงามรื่นรมย์ไปด้วยป่าไม้ ทรงเห็นธรรมชาติเป็นสิ่งที่งดงาม มีผลเกื้อกูลต่อความกตัญญู และเป็นเครื่องช่วยในการฝึกฝนพัฒนาตนเองให้เข้าถึงธรรม

ในมหาสิหนาทสูตร ได้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ดังพุทธพจน์ที่ตรัสแก่พระสารีบุตรว่า “บรรดาพรหมจรรย์มีองค์ 4 นั้น พรหมจรรย์ในการประพฤติสงัดของเราดังนี้ คือ เรานั้นอาศัยชายป่าแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่ เมื่อใดเราได้พบคนเลี้ยงโค คนเลี้ยงสุสัตว์ คนหาหญ้า คนหาฟืน หรือคนทำงานในป่า เมื่อนั้นเราเดินหนีจากป่าหนึ่งไปยังป่าอีกแห่งหนึ่ง จากป่าที่บ่าแห่งหนึ่งไปยังป่าที่บ่าอีกแห่งหนึ่ง จากที่ลุ่มแห่งหนึ่งไปยังที่ลุ่มอีกแห่งหนึ่ง จากที่ดินแห่งหนึ่งไปยังที่ดินอีกแห่งหนึ่ง ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเราคิดว่า “คนเหล่านั้นอย่าได้พบเรา และเราก็อ่าได้พบคนเหล่านั้นเลย” และทรงแสดงถึงประโยชน์ของป่าที่มีต่อภิกษุ คือช่วยขจัดความหวาดกลัวให้หายไปได้ดังข้อความตอนหนึ่งในมหาสิหนาทสูตรว่า “เรานั้นเข้าอาศัยแนวป่าน่ากลัวแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่ ที่ว่าน่ากลัวนั้น เพราะเป็นแนวป่าที่น่าสะพรึงกลัว ผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งยังมีราคะเข้าไปยังแนวป่านั้น โดยมากย่อมชนพองสยองเรานั้นอยู่ที่กลางแจ้งตลอดทั้งคืน ในราตรีที่หนาวเหน็บ ซึ่งอยู่ระหว่างเดือน 3 ต่อเดือน 4 เป็นช่วงเวลาที่หิมะตกเห็นปานนั้น แต่อยู่ในแนวป่าในเวลากลางวัน ในเดือนท้ายแห่งฤดูร้อน เราอยู่ในที่แจ้งในเวลากลางวัน แต่อยู่ในแนวป่าในเวลากลางคืน คานาอัสจรรยนี้เราไม่เคยได้ยินมาก่อนปรารถนาแก่เราว่า “มุณีผู้สเนหาแสวงหาความหมดจด อาบแดด อาบน้ำค้างเปลือยกายทั้งมิได้ผิงไฟ อยู่คนเดียว ในท่าที่น่ากลัว” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 12 ข้อที่ 146 2539: 160)

การที่ยกพระพุทธพจน์ในพระสูตรต่าง ๆ ดังกล่าวมาบางส่วน ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าก็ทรงมีบทบาทที่สำคัญและเด่นชัดในการชี้แนะให้ชาวพุทธมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ธรรมชาติป่า ซึ่งถือว่าพระองค์ทรงเป็นสื่อบุคคลที่มีคุณภาพยิ่งในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เห็นประโยชน์ด้วยการปฏิบัติธรรมจึงอยู่ป่า (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 8 ข้อที่ 981 2539: 311) ได้จากพระพุทธพจน์ดังนี้

ประการแรก บทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ภิกษุพุทธบุตรมีความเป็นอยู่แบบพึ่งพาอาศัยกับธรรมชาติมาช้านานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พระพุทธองค์ทรงประสงค์ไม่ให้ภิกษุเบียดเบียนทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ

การที่มีพุทธบัญญัติเพื่อป้องกันไม่ให้ภิกษุเอาเปรียบธรรมชาติมีปรากฏในพระวินัยปิฎกอยู่หลายแห่ง บ้างก็มีมูลเหตุมาจากการที่ภิกษุตัดต้นไม้เพื่อต้องการสร้างกุฏิ วิหาร บ้างก็มีมูลเหตุมาจากการเหยียบย่ำนาข้าว บ้างก็มีมูลเหตุมาจากการทำที่ขัดกับความเชื่อของประชาชน บ้างก็มีมูลเหตุมาจากการตัดต้นไม้ทำเครื่องใช้ไม้สอย บางอย่างทรงมีพุทธบัญญัติให้ภิกษุใช้พันธุ์ไม้ ป่าไม้ ที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้ได้รับประโยชน์สูงสุด เหล่านี้ล้วนเป็นพื้นฐานแห่งการอยู่แบบพึ่งพาอาศัยกันระหว่างภิกษุกับพันธุ์ไม้(มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 1 ข้อที่ 418 2539: 202) และประชาชนทั่วไป

ประการที่สอง มูลเหตุแห่งพุทธบัญญัติที่ห้ามตัดต้นไม้ ทำลายพันธุ์ไม้ มีปรากฏหลายสาเหตุด้วยกันเช่นสิกขาบทที่ 7 แห่งสังฆาทิเสส กล่าวถึงการสร้างวิหารใหญ่ของคหบดีผู้เป็นโยมอุปัฏฐากพระฉันนะ ให้ท่านแสดงที่ชอบใจจะได้สร้างวิหารถวาย ท่านกำหนดสถานที่แล้วให้คนปราบพื้นที่โดยการให้ตัดต้นไม้ที่ประชาชนในท้องถิ่นนับถือมากอันเป็นการสร้างให้เกิดความสะเทือนใจเป็นอย่างมาก ประชาชนพากันดิ้นรนดูหมิ่นท่าน พระพุทธองค์ทรงทราบจึงทรงดำหนิและมีพุทธบัญญัติไว้ว่า “อนึ่ง ภิกษุจะให้สร้างวิหารใหญ่อันมีเจ้าของเฉพาะตน ต้องนำภิกษุสงฆ์ไปแสดงที่ภิกษุสงฆ์นั้นต้องแสดงที่อื่น ไม่มีผู้ใดจองไว้อันมีขานรอบ หากภิกษุให้สร้างวิหารใหญ่ในที่อันมีผู้ใดจองไว้อันหาขานรอบไม่ได้หรือไม่นำภิกษุสงฆ์ไปเพื่อแสดงที่ไซ้ ต้องอาบัติสังฆติเสส” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 1 ข้อที่ 418 2539: 202)

สรุปหน้าที่และคุณธรรมของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน หมายถึงในการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ส่วนใหญ่ ได้อาศัยหลักธรรมคำสอนทางศาสนามาเรียกกำลังศรัทธาของชาวบ้านรวมทั้งมีตำแหน่งเป็นผู้นำด้านประเพณีพิธีกรรม ความเชื่อของชาวบ้าน พระสงฆ์จึงได้ประยุกต์หลักธรรมทางศาสนาและระเบียบประเพณีทางสังคมมาเป็นสิ่งช่วยขับเคลื่อนการพัฒนาหมู่บ้านให้บรรลุผลตามเป้าหมาย หน้าที่และความผูกพันทางสังคมของพระสงฆ์เกิดจากองค์ประกอบ 3 ประการ คือ

ประการแรก การดำรงชีวิตของพระสงฆ์ต้องอาศัยปัจจัย 4 ที่ชาวบ้านถวาย

ประการที่สอง สภาพและเหตุการณ์ในสังคมย่อมมีผลเกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญสมณธรรม

ประการที่สาม โดยคุณธรรม คือ เมตตา กรุณา จะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากทุกข์

1.1 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้

การจัดการทรัพยากรป่าไม้เป็นการรวบรวมหลักวิชาการด้านป่าไม้ต่างๆ รวมทั้ง เศรษฐศาสตร์ป่าไม้ มาใช้ดำเนินการในป่าพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง เพื่อผลในด้านการอนุรักษ์ การป้องกัน การพัฒนาปรับปรุงเพื่อให้ได้ผลผลิตถาวรและสูงสุด การจัดการป่าไม้ในปัจจุบันนี้มีลักษณะเป็น การจัดการป่าไม้แบบเอนกประสงค์ ทั้งนี้เพื่อจะให้ได้ประโยชน์จากป่าไม้ทั้งในทางตรงและ ทางอ้อม การจัดการป่าไม้เป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ โดยคำนึงถึงประโยชน์ต่อ ส่วนรวมมากที่สุด และต้องสูญเสียทรัพยากรป่าไม้น้อยที่สุด รวมทั้งมีการกระจายการใช้ประโยชน์ ให้ทั่วถึง วิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ได้แก่ (จักรพันธุ์ ปิัญจะสุวรรณ 2545 : 28)

1.1.1 การปลูกป่าทดแทนหรือการปลูกสวนป่า ซึ่งเป็นวิธีการจัดการทรัพยากรป่า ไม้ที่ดีที่สุดและมีความสำคัญในปัจจุบัน เพราะเป็นวิธีการที่ทำให้เกิดป่าไม้อย่างถาวร และเป็นการ เพิ่มผลผลิตป่าไม้โดยการปลูกสร้างสวนป่ามีวัตถุประสงค์ 3 ประการ ได้แก่ เพื่อผลิตทาง เศรษฐกิจโดยตรงเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมและอนุรักษ์ระบบนิเวศ และเพื่อพัฒนาชุมชนและสังคม การปลูกสร้างสวนป่าควรทำในรูปแบบของป่าเศรษฐกิจ ป่าชุมชน หรือป่านันทนาการ ฯลฯ (ราตรี ภาวรา 2540: 44)

1.1.2 การดำเนินการคุ้มครองพื้นที่ป่าไม้ เป็นคุ้มครองพื้นที่ที่ถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งพื้นที่เหล่านี้อาจเป็นพื้นที่ป่าไม้ชายฝั่งทะเล หรือลักษณะอื่นๆ ที่มีระบบนิเวศดั้งเดิมหรืออาจมี การเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยเพื่อใช้ประโยชน์ในการอนุรักษ์ เรียกว่า “ป่าอนุรักษ์” หรือป่าเพื่อการ อนุรักษ์เรียก “ป่าคุ้มครอง” หรือพื้นที่คุ้มครอง (ราตรี ภาวรา 2540: 78) โดยประเทศไทยได้แบ่งป่า อนุรักษ์ออกเป็น 11 ประเภท ดังนี้ อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า วนอุทยาน เขตห้ามล่า สัตว์ป่า สวนพฤกษศาสตร์ สวนรุกขชาติ พื้นที่สงวนชีวลัย พื้นที่มรดกโลก พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 1 ป่า ชายเลนอนุรักษ์ และพื้นที่อนุรักษ์ธรรมชาติ

1.1.3 กำหนดคุณภาพลุ่มน้ำ เป็นการวางแผนการใช้ทรัพยากรธรรมชาติทุกชนิด ในเขตลุ่มน้ำโดยการแบ่งการใช้ประโยชน์ตามสภาพทางกายภาพของพื้นที่และกำหนดมาตรการ การใช้ที่ดินให้สอดคล้องกัน เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

1.1.4 การมีนโยบายที่ชัดเจนในการจัดการป่าไม้ รัฐบาลควรมีนโยบายที่ชัดเจนใน การจัดการป่าไม้เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติของหน่วยงานต่างๆทุกระดับ เช่นการปลูกสร้างสวน ป่า นโยบายกำหนดขอบเขตของป่า นโยบายส่งเสริมและควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดิน เป็นต้น

1.1.5 การจัดการป่าในรูปแบบชุมชน เป็นการจัดการที่มีชุมชนในท้องถิ่นมีส่วน ร่วมในการจัดการทรัพยากรที่อยู่ในเขตพื้นที่ของตนและพื้นที่ใกล้เคียง รวมทั้งสามารถใช้

ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ร่วมกันซึ่งชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดแบบแผน กฎเกณฑ์การใช้ทรัพยากรให้สอดคล้องกับความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนในท้องถิ่นนั้นๆ และทรัพยากรจะถูกแบ่งปันให้กับชุมชนอย่างเท่าเทียมกัน

ในปัจจุบันมีสมมติฐานของการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบใหม่ที่มีรูปแบบการจัดการป่าที่แตกต่างจากการจัดการป่าแบบเดิมที่ผูกขาดโดยรัฐหรือเอกชน คือการจัดการทรัพยากรธรรมชาติสามารถปรับปรุงให้ดีขึ้นได้ โดยการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่าย การจัดการนี้เป็นการจัดการป่าแบบพหุภาคี และการจัดการทรัพยากรป่าไม้เชิงพลวัต

1) การจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบพหุภาคี เป็นการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย โดยให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ กำหนดวัตถุประสงค์ในการจัดการ การควบคุมการใช้ประโยชน์ทรัพยากร การกำหนดสิทธิ และขอบเขตในการใช้ประโยชน์ (สมศักดิ์ สุขวงษ์ 2545: 114)

2) การจัดการทรัพยากรป่าไม้เชิงพลวัต เป็นนวัตกรรมทางด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นวิธีกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ในกระบวนการทำงานเพื่อรักษาทรัพยากร โดยผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เกี่ยวข้องมาร่วมในกระบวนการตัดสินใจในการจัดการสะท้อนความเป็นพลวัตและความซับซ้อนของระบบสังคมและระบบธรรมชาติเข้ามาในการจัดการและไม่มีวิธีที่ดีที่สุด จึงต้องปรับปรุงวิธีการทำงานอยู่เสมอ โดยมีหลักการจัดการเชิงพลวัต ดังนี้ (สมศักดิ์ สุขวงษ์ 2545: 114)

(1) ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร โดยแต่ละคนมีความสนใจร่วมกัน

(2) มีอำนาจและความรับผิดชอบร่วมกัน เพื่อลงมือปฏิบัติไปตามข้อตกลงที่ได้ตกลงร่วมกัน

(3) กลยุทธ์ในการจัดการวัตถุประสงค์เชิงต่างๆทั้งในเชิงเศรษฐกิจและวัฒนธรรม

(4) การจัดการทรัพยากรเป็นวัตถุประสงค์หลักร่วมกัน

จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 ได้กำหนดยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศในด้านความเข้มแข็งของชุมชนที่เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ โดยการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนในการอยู่ร่วมกันกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสันติและเกื้อกูล ด้วยการส่งเสริมสิทธิชุมชนและกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการสงวน อนุรักษ์ พัฒนา ใช้ประโยชน์และเพิ่มประสิทธิภาพในการจัดการ รวมทั้งสร้างกลไกในการปกป้องคุ้มครอง

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2549)

1.1.6 การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้

ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อสิ่งมีชีวิต ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์อื่นๆ เพราะป่าไม้มีประโยชน์ทั้งการเป็นแหล่งวัตถุดิบของปัจจัย 4 คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรคสำหรับมนุษย์ และยังมีประโยชน์ในการรักษาสมดุลของสิ่งแวดล้อม ถ้าป่าไม้ถูกทำลายลงไปมากๆ ย่อมส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้องอื่นๆ เช่น สัตว์ป่า ดิน น้ำ อากาศ ฯลฯ เมื่อป่าไม้ถูกทำลายจะส่งผลไปถึงดินและแหล่งน้ำด้วย เพราะเมื่อเผาหรือถางป่าไปแล้ว พื้นดินจะโล่งขาดพืชปกคลุม เมื่อฝนตกลงมาก็จะชะล้างหน้าดินและความอุดมสมบูรณ์ของดินไป นอกจากนั้นเมื่อขาดต้นไม้คอยดูดซับน้ำไว้ น้ำก็จะไหลบ่าท่วมบ้านเรือน และที่ลุ่มในฤดูน้ำหลาก พอถึงฤดูแล้งก็ไม่มีน้ำซึมใต้ดินไว้หล่อเลี้ยงต้นน้ำลำธาร ทำให้แม่น้ำมีน้ำน้อย ส่งผลกระทบต่อมาถึงระบบเศรษฐกิจและสังคม เช่น การขาดแคลนน้ำ ฯลฯ ป่าไม้มีประโยชน์มากมายต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม(สวัสดี โนนสูง 2545: 77-78) ได้แก่

1) ประโยชน์ทางตรง (Direct Benefits) ได้แก่ ปัจจัย 5 ประการ

(1) การดำรงชีวิต มนุษย์ได้รับปัจจัย 4 จากป่า ใช้ทำเครื่องมือเครื่องใช้ อาหารจากส่วนต่างๆ ของพืช ยารักษาโรคต่างและผลิตภัณฑ์ต่างๆ เช่น เฟอร์นิเจอร์ กระจาด ไม้ขีดไฟ ฟืน เป็นต้น

(2) เป็นแหล่งสร้างงานและรายได้ ป่าไม้ทำให้คนมีอาชีพและมีรายได้เพิ่มขึ้น เช่น การทำโรงเลื่อย โรงงานไม้อัด โรงงานทำเฟอร์นิเจอร์ โรงงานกระจาด การจำหน่ายของป่า รัฐมีรายได้จากภาษีอากรการค้าไม้ ของป่า ผลิตภัณฑ์จากไม้ และจากการส่งเป็นสินค้าออก

(3) เป็นแหล่งที่อยู่ของสัตว์ป่า เป็นแหล่งอาหาร ที่สร้างรัง วางไข่ และหลบภัย

(4) เป็นแหล่งอนุรักษ์พันธุกรรม โดยเป็นแหล่งที่อยู่ของสิ่งมีชีวิตหลากหลายชนิด แต่ละชนิดมีความแปรผันแตกต่างกันในด้านพันธุกรรม พืชและสัตว์หลายชนิด

(5) ด้านการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพและความสมดุลทางนิเวศวิทยา เป็นแหล่งรวมสิ่งมีชีวิตต่างๆ ที่อยู่อาศัยและมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน มีการถ่ายทอดหมุนเวียนพลังงานและสารร่วมกัน

2) ประโยชน์ทางอ้อม (Indirect Benefits) ได้แก่

(1) ป่าไม้เป็นแหล่งกำเนิดต้นน้ำลำธาร เพราะต้นไม้จำนวนมากในป่าจะทำให้น้ำฝนที่ตกลงมามากมาย ซึมซับลงในดิน กลายเป็นน้ำใต้ดินซึ่งจะไหลซึมมาหล่อเลี้ยงให้แม่น้ำ ลำธารมีน้ำไหลอยู่ตลอดปี

(2) ป่าไม้ทำให้เกิดความชุ่มชื้นและควบคุมสภาวะอากาศ ไอน้ำซึ่งเกิดจากการหายใจของพืช ซึ่งเกิดขึ้นอยู่มากมายในป่าทำให้อากาศเหนือป่ามีความชื้นสูงเมื่ออุณหภูมิลดต่ำลงไอน้ำเหล่านั้นก็จะกลั่นตัวกลายเป็นเมฆแล้วกลายเป็นฝนตกลงมา ทำให้บริเวณที่มีพื้นที่ป่าไม่มีความชุ่มชื้นอยู่เสมอ ฝนตกต้องตามฤดูกาลและไม่เกิดความแห้งแล้ง

(3) การอนุรักษ์ดินและน้ำ ป่าไม้เปรียบเสมือนอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ ช่วยดูดซับและกักเก็บน้ำ โดยเศษซากใบไม้และกิ่งไม้ตามพื้นป่าเปรียบเสมือนฟองน้ำช่วยซับน้ำเอาไว้ แล้วระบายลงไปเก็บไว้ในพื้นดิน ซึมลงไปเป็นน้ำใต้ดิน และค่อยๆ ระบายลงสู่ลำห้วยลำธารอย่างช้าๆ ทำให้มีน้ำไหลในลำธารตลอดทั้งปี

(4) ป่าไม้เป็นแหล่งพักผ่อนและศึกษาความรู้ บริเวณป่าไม้จะมีภูมิประเทศที่สวยงามจากธรรมชาติรวมทั้งสัตว์ป่าจึงเป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจได้ดี นอกจากนี้ป่าไม้ยังเป็นที่อยู่ของพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์จำนวนมาก จึงเป็นแหล่งให้มนุษย์ได้ศึกษาหาความรู้

(5) ป่าไม้ช่วยบรรเทาความรุนแรงของลมพายุและป้องกันอุทกภัย โดยช่วยลดความเร็วของลมพายุที่พัดผ่านได้ตั้งแต่ร้อยละ 11-44 ตามลักษณะของป่าไม้แต่ละชนิด จึงช่วยให้บ้านเมืองรอดพ้นจากวาทภัยได้ซึ่งเป็นการป้องกันและควบคุมน้ำตามแม่น้ำไม่ให้สูงขึ้นมารวดเร็วล้นฝั่งกลายเป็นอุทกภัย

(6) ป่าไม้ช่วยป้องกันการกัดเซาะและพัดพาหน้าดิน จากน้ำฝนและลมพายุโดยลดแรงปะทะลงการหลุดเลื่อนของดินจึงเกิดขึ้นน้อย และยังเป็นการช่วยให้แม่น้ำลำธารไม่ตื้นเขินอีกด้วย นอกจากนี้ป่าไม้จะเป็นเสมือนเครื่องกีดขวางตามธรรมชาติ จึงนับว่ามีประโยชน์ในทางยุทธศาสตร์ด้วยเช่นกัน

1.2 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

1.2.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม

คู่มือ เวชกิจและคณะ (2548: 6) กล่าวถึงการมีส่วนร่วม หมายถึง การร่วมในกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน เช่นร่วมในกระบวนการวางแผน ร่วมในการปฏิบัติการ ร่วมในการใช้ผลประโยชน์ และร่วมในการติดตามประเมินผล

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2527: 6) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมหมายถึง กระบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริม ชักนำ สนับสนุน และสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชนทั้งในรูปส่วน

บุคคล กลุ่มคน ชุมชน มูลนิธิ และองค์กรต่างๆเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือหลายเรื่องรวมกัน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และนโยบายการพัฒนาที่กำหนดเอาไว้

ยุพาพร รูปงาม(2545: 5)ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมว่า การมีส่วนร่วม (participation) คือ เป็นผลมาจากการเห็นพ้องกันในเรื่องของความต้องการและทิศทางของการเปลี่ยนแปลงและความเห็นพ้องต้องกัน จะต้องมีการจนเกิดความคิดริเริ่มโครงการเพื่อการปฏิบัติ เหตุผลเบื้องต้นแรก ของการที่มีคนมาร่วมกัน ได้ควรจะต้องมีการตระหนักว่าปฏิบัติการทั้งหมดหรือ การกระทำทั้งหมด ที่ทำโดยกลุ่มหรือในนามกลุ่มนั้น กระทำผ่านองค์กร (organization) ดังนั้น องค์กรจะต้องเป็นเสมือนตัวนำให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงได้

สันติภาพ วรรณเพิ่มพูน (2543: 18) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมว่า การมีส่วนร่วม เป็นการร่วมมือ ร่วมปฏิบัติ และร่วมรับผิดชอบด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นของปัจเจกบุคคล หรือของกลุ่ม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการดำเนินการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ต้องการ และเพื่อ บรรลุเป้าหมายที่กำหนด

Erwin (อ้างถึงใน ยุพาพร รูปงาม 2545: 5)ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมไว้ว่า คือ กระบวนการให้บุคคลเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ตัดสินใจ แก้ไขปัญหาด้วยตนเอง เน้นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องอย่างแท้จริงของ บุคคล แก้ไขปัญหา ร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสมและสนับสนุน ติดตามการ ปฏิบัติงานขององค์กรและบุคคลที่เกี่ยวข้อง

จากความหมายของการมีส่วนร่วมดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง ความร่วมมือของประชาชนในการดำเนินงานพัฒนา โดยผ่านกระบวนการที่รัฐทำการ ส่งเสริมสนับสนุน และสร้างโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อให้การดำเนินงานบรรลุ วัตถุประสงค์และนโยบายการพัฒนาที่กำหนดเอาไว้ โดยการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วน ช่วยเหลือกันตั้งแต่การวางแผน การบริหารงบประมาณ การดำเนินการ และการติดตาม ประเมินผล

1.2.2 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม

ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมมี 5 ทฤษฎี ซึ่ง อคิน รพีพัฒน์ (2527: 7-8) ได้สรุปไว้ดังนี้

1) ทฤษฎีการเกลี้ยกล่อมมวลชน (Mass Persualtion)

Maslow กล่าวว่า การเกลี้ยกล่อม หมายถึง การใช้คำพูดหรือการเขียน เพื่อมุ่งให้เกิดความเชื่อถือและการกระทำ ซึ่งการเกลี้ยกล่อมมีประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาความ ขัดแย้งในการปฏิบัติงานและถ้าจะทำให้เกิดผลดีผู้เกลี้ยกล่อมจะต้องมีศิลปะในการสร้างความสนใจใน เรื่องที่จะเกลี้ยกล่อม โดยเฉพาะในเรื่อง ความต้องการของคนตามหลักทฤษฎีของ Maslow ที่เรียกว่า

ลำดับขั้น ความต้องการ (hierarchy of needs) คือ ความต้องการของคนจะเป็นไปตามลำดับจาก น้อยไปมาก มีทั้งหมด 5 ระดับ ดังนี้

(1) ความต้องการทางด้านสรีระวิทยา (physiological needs) เป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ (survival needs) ได้แก่ ความต้องการทางด้านอาหาร ยา เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และความต้องการทางเพศ

(2) ความต้องการความมั่นคงปลอดภัยของชีวิต (safety and security needs) ได้แก่ ความต้องการที่อยู่อาศัยอย่างมีความปลอดภัยจากการถูกทำร้ายร่างกาย หรือถูกขโมยทรัพย์สิน หรือความมั่นคงในการทำงานและการมีชีวิตอยู่อย่างมั่นคงในสังคม

(3) ความต้องการทางด้านสังคม (social needs) ได้แก่ ความต้องการความรัก ความต้องการที่จะให้สังคมยอมรับว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม

(4) ความต้องการที่จะมีเกียรติยศชื่อเสียง (self-esteem needs) ได้แก่ ความภาคภูมิใจ ความต้องการดีเด่นในเรื่องหนึ่งที่จะให้ได้รับการยกย่องจากบุคคลอื่น ความต้องการ ด้านนี้เป็นความต้องการระดับสูงที่เกี่ยวกับความมั่นใจในตัวเองในเรื่องความสามารถ และความสำคัญของบุคคล

(5) ความต้องการความสำเร็จแห่งตน (self-actualization needs) เป็นความต้องการในระบบสูงสุด ที่อยากจะทำให้เกิดความสำเร็จในทุกสิ่งทุกอย่างตามความนึกคิด ของตนเองเพื่อจะพัฒนาตนเองให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ความต้องการนี้จึงเป็นความต้องการพิเศษของบุคคลที่จะพยายามผลักดันชีวิตของตนเองให้เป็นแนวทางที่ดีที่สุด

2) ทฤษฎีการระดมสร้างขวัญของคนในชาติ (National Morale)

คนเรามีความต้องการทางกายและใจถ้าคนมีขวัญดีพอ ผลของการทำงานจะสูงตามไปด้วย แต่ถ้าขวัญไม่ดีผลงานก็ต่ำไปด้วย ทั้งนี้เนื่องจากว่าขวัญเป็นสถานการณ์ทางจิตใจที่แสดงออกในรูปพฤติกรรมต่าง ๆ นั้นเอง การจะสร้างขวัญให้ดีต้องพยายามสร้างทัศนคติที่ดีต่อผู้ร่วมงาน เช่น การไม่เอารัดเอาเปรียบ การให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับงาน การเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็น เป็นต้น และเมื่อใดก็ตามถ้าคนทำงานมีขวัญดีจะเกิดสำนึกในความรับผิดชอบ อันจะเกิดผลดีแก่หน่วยงานทั้งในส่วนที่เป็นขวัญส่วนบุคคล และขวัญของกลุ่ม ดังนั้น จะเป็นไปได้ว่าขวัญของคนเราโดยเฉพาะคนมีขวัญที่ดีย่อมเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ได้เช่นกัน (ยุพาพร รูปงาม 2545: 8)

3) ทฤษฎีสร้างความรู้รักชาตินิยม (Nationalism)

ปัจจัยประการหนึ่งที่น่าสู่การมีส่วนร่วมคือ การสร้างความรู้รักชาตินิยม ให้เกิดขึ้น หมายถึง ความรู้สึกเป็นตัวของตัวเองที่จะอุทิศหรือ เน้นคำนึงถึงผลประโยชน์

ส่วนรวมของชาติ มีความพอใจในชาติของตนเอง พอใจเกียรติภูมิ จงรักภักดี ผูกพันต่อท้องถิ่น (ยุพาพร รูปงาม 2545: 8)

4) ทฤษฎีการสร้างผู้นำ (Leadership)

การสร้างผู้นำจะช่วยจูงใจให้ประชาชนทำงานด้วยความเต็มใจเพื่อบรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทั้งนี้เพราะผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญของการรวมกลุ่มคน จูงใจไปยังเป้าประสงค์โดยทั่วไปแล้วผู้นำอาจจะมีทั้งผู้นำที่ดีเรียกว่า ผู้นำปฏิฐาน (positive leader) ผู้นำพลวัต คือ เคลื่อนไหวทำงานอยู่เสมอ (dynamic leader) และผู้นำไม่มีกิจ ไม่มีผลงานสร้างสรรค์ ที่เรียกว่า ผู้นำนิเสธ (negative leader) ผลของการให้ทฤษฎีการสร้างผู้นำ จึงทำให้เกิดการระดมความร่วมมือปฏิบัติงานอย่างมีขวัญกำลังใจ งานมีคุณภาพ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และร่วมรับผิดชอบ ดังนั้นการสร้างผู้นำที่ดี ย่อมจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ด้วยดีนั่นเอง (ยุพาพร รูปงาม 2545: 8)

5) ทฤษฎีการใช้วิธีและระบบทางการบริหาร (Administration and Method)

การใช้ระบบบริหารในการระดมความร่วมมือเป็นวิธีหนึ่งที่ยั่งยืนเพราะใช้กฎหมาย ระเบียบ แบบแผน เป็นเครื่องมือในการดำเนินการ แต่อย่างไรก็ตามผลของความร่วมมือยังไม่มีระบบใดที่ดีที่สุดในเรื่องการใช้บริหาร เพราะธรรมชาติของคน ถ้าทำงานตามความสมัครใจอย่างตั้งใจไม่มีใครบังคับก็จะทำงานด้วยความรัก แต่ถ้าไม่ควบคุมเลยก็ไม่เป็นไปตามนโยบายและความจำเป็นของรัฐ เพราะการใช้ระบบบริหาร เป็นการให้ปฏิบัติตามนโยบายเพื่อให้บรรลุเป้าหมายเพิ่มความคาดหวังผลประโยชน์ (ยุพาพร รูปงาม 2545: 8-9)

1.2.3 ลักษณะของการมีส่วนร่วม

ได้มีผู้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับรูปแบบและประเภทของการมีส่วนร่วมไว้หลายทัศนะอันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนี้

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527: 179) ได้กล่าวถึงรูปแบบของการมีส่วนร่วมดังต่อไปนี้

1) การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรง (Direct Participation) โดยผ่านองค์กรที่จัดตั้งโดยประชาชน (Inclusive Organization) และการรวมกลุ่มเยาวชนต่าง ๆ

2) การที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางอ้อม (Indirect Participation) โดยผ่านองค์กรผู้แทนของประชาชน (Representative Organization) ให้กรรมการของกลุ่มหรือชุมชน

3) การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยเปิดโอกาสให้ (Oper Participation) โดยผ่านองค์กรที่ไม่ใช่ผู้แทนของประชาชน (Non-representative Organization) เช่น สถาบันหรือหน่วยงานที่เชิญชวนหรือเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเมื่อไรก็ได้ ทุกเวลา

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2527: 10) กล่าวถึงรูปแบบและประเภทของการมีส่วนร่วมดังนี้

1) องค์กรประชาชนที่จัดตั้งขึ้นอย่างไม่เป็นทางการ มีการรวมตัวเพื่อร่วมกันทำประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่น ลูกเสือชาวบ้าน

2) องค์กรประชาชนที่จัดตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการ องค์กรเหล่านี้มีการจดทะเบียนในรูปแบบของสมาคม มูลนิธิตามกฎหมาย

3) ตัวแทนบุคคลหรือตัวแทนขององค์กรเอกชนเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการในรูปแบบต่างๆ เช่น คณะกรรมการนโยบาย คณะกรรมการเฉพาะกิจ

นอกจากนี้ ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2527: 10) ได้กล่าวถึงลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนดังนี้

1) ร่วมทำการศึกษา ค้นคว้าปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนตลอดจนความต้องการของชุมชน

2) ร่วมคิดหาและสร้างรูปแบบ และวิธีการพัฒนา เพื่อแก้ไขและลดปัญหาของชุมชนหรือเพื่อสร้างสิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนหรือสนองความต้องการของประชาชน

3) ร่วมนโยบายหรือแผนงานหรือโครงการหรือกิจกรรมเพื่อจัดและแก้ไขปัญหาและสนองความต้องการของสังคม

4) ร่วมการตัดสินใจที่เป็นประโยชน์ในการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมสูงสุด

5) ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

6) ร่วมลงทุนในกิจกรรมโครงการของชุมชน ตามขีดความสามารถของตน

7) ร่วมปฏิบัติตามนโยบายและแผนงาน โครงการ และกิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมาย

8) ร่วมติดตาม ควบคุม ประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่ได้กำหนดไว้โดยเอกชนและรัฐบาล ให้เป็นประโยชน์สูงสุดและยั่งยืน

1.2.4 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน

ธวัช เบญจาทิฎฐ (2529: 25-26) กล่าวถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาไว้ 5 ประการ ดังต่อไปนี้

1) ปัจจัยด้านสังคม เป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของประชาชน ซึ่งพึงพาอาศัยกันระหว่างมนุษย์กับป่า

2) ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ เป็นปัจจัยที่เกี่ยวกับการนำไม้มาใช้สอย

3) ปัจจัยด้านการเมือง

4) ปัจจัยด้านการศึกษา

5) ปัจจัยด้านจิตวิทยา

อำนาจ เจริญศิลป์ (2543: 138) กล่าวว่า การพัฒนาไม่ว่าจะจัดขึ้นในรูปแบบหนึ่งรูปแบบใดก็ตาม สิ่งที่สำคัญควรคำนึงถึงคือ ประชาชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยมีรัฐบาลคอยเป็นฝ่ายสนับสนุนช่วยเหลือในสิ่งที่เกินความสามารถของประชาชนที่จะทำได้ ดังนั้นการพึ่งพาตนเองจะเกิดขึ้นไม่ได้ หากประชาชนไม่ให้ความร่วมมือในการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาในด้านต่างๆ ของชุมชน การที่บุคคลต่างๆ เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาย่อมต้องเกี่ยวข้องกับปัจจัยหลายประการ ดังที่จะได้เสนอต่อไปนี้คือ ความสำเร็จของการพัฒนาแบบระดมความร่วมมือขึ้นอยู่กับปัจจัยที่สำคัญ 3 ประการคือ

1) การเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจของประชาชน ตั้งแต่เริ่มว่ามีปัญหา หาสาเหตุของปัญหา การแก้ไขปัญหา ด้านการคิดว่าจะทำโครงการอะไรที่เป็นประโยชน์ต่อประชาชน โดยใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นอย่างเต็มที่

2) การผสมผสานแผนงานและโครงการของส่วนราชการด้วยการพัฒนาความรู้ ทักษะความสามารถของประชาชนและประสิทธิภาพของเจ้าหน้าที่รัฐ เพื่อแก้ไขปัญหาเดือดร้อนของประชาชน สนองผลประโยชน์ได้ถูกต้องตามเวลาและสถานที่

3) การสร้างองค์กรท้องถิ่น กลไกการประสานงาน งบประมาณ ปัจจัยดำเนินงานทั้งภาครัฐและเอกชนตามความต้องการอันจำเป็นของประชาชน

กล่าวโดยสรุป ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบทควรเน้นที่หลักการผสมผสานการพัฒนาการเมือง เศรษฐกิจและสังคมไปพร้อมกันโดยยึดการพึ่งพาตนเองของประชาชนเป็นหลัก ซึ่งถ้าหากคำนึงถึงลักษณะปัจเจกชนเป็นสำคัญ ก็สามารถแบ่งปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบทออกเป็น 2 ปัจจัย คือ

ประการแรก ปัจจัยภายในตัวบุคคล เกิดจากความต้องการ ความคาดหวัง ความรู้สึกร่วมประสงคในสิ่งต่างๆ

ประการที่สอง ปัจจัยภายนอกตัวบุคคล เกิดจากแรงผลักดันจากบุคคลอื่น หรือภาวะบีบคั้น

1.2.5 ขั้นตอนของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมจะแบ่งเป็นหลายขั้นตอนแตกต่างกัน ตามแต่วิธีการมีส่วนร่วมของประชาชนตามที่นักวิชาการหลายท่านได้กล่าวไว้ ดังต่อไปนี้

Cohen and Uphoff (อ้างถึงใน สุทัศน์ ทาวงศ์มา 2544: 7-9) ได้เสนอขั้นตอนการมีส่วนร่วมไว้ 4 ขั้นตอน คือ

1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) เป็นการมีส่วนร่วมที่เป็นการแสดงออกด้านความคิดเกี่ยวกับการจัดระบบ หรือกำหนดระบบของโครงการ เป็นการประเมินปัญหาหรือทางเลือกที่จะสามารถเป็นไปได้ที่จะนำไปปฏิบัติเพื่อการพัฒนาโดยการประเมินสภาพที่เป็นอยู่และสาเหตุของปัญหา ซึ่งในขั้นตอนนี้ยังแบ่งย่อยออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่

(1) การมีส่วนร่วมในขั้นต้น (Initial Decision) เป็นการค้นหาความต้องการที่แท้จริง ซึ่งเป็นวิธีการที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมของโครงการ

(2) การมีส่วนร่วมในขั้นเตรียมการ (Ongoing Decision) เป็นการหาโอกาสหรือช่องทางในการแก้ปัญหา รวมทั้งลำดับความสำคัญของโครงการที่จะต้องดำเนินการ

(3) การมีส่วนร่วมในขั้นการตัดสินใจปฏิบัติการ (Operation Decision) เป็นการหาบุคลากรเข้ามาปฏิบัติการ ได้แก่ อาสาสมัคร ผู้ประสานงาน หรือกลุ่มที่รวมตัวกันตามประเพณี เช่น กลุ่มสตรี หรือกลุ่มหนุ่มสาว เพื่อที่จะมีส่วนร่วมในกิจกรรม โดยการเป็นสมาชิกร่วมดำเนินการคัดเลือกผู้นำ และการสร้างพลังอำนาจให้แก่องค์กร

2) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation) เป็นการดำเนินงานตามโครงการและแผนงานและเป็นการก่อให้เกิดความรู้สึกร่วมในการเป็นเจ้าของกิจกรรมและผลงานที่ปรากฏในขั้นตอนนี้ยังแบ่งออกได้เป็น 3 ส่วน คือ

(1) การมีส่วนร่วมในการสละทรัพยากร (Resource Contribution) ได้แก่ การมีส่วนร่วมสละแรงกาย การสละเงิน การให้วัสดุอุปกรณ์ และการให้คำแนะนำ ซึ่งทรัพยากรเหล่านี้จะให้ความร่วมมือ

(2) การมีส่วนร่วมในการบริหารและการประสานงาน (Administration and Coordination) จะมีส่วนร่วมโดยวิธีการจ้างบุคคลเข้ามามีส่วนร่วมดำเนินการ การฝึกอบรม ผู้ที่จะเข้าปฏิบัติในโครงการ หรือการให้คำปรึกษาในการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการ และเป็นผู้ประสานงานในโครงการด้วย

(3) การมีส่วนร่วมในการเข้าเป็นผู้ปฏิบัติในโครงการ มักพบว่ามีลักษณะเป็นการบังคับให้เข้าปฏิบัติในโครงการมากที่สุด การมีส่วนร่วมโดยการบังคับให้ปฏิบัติ จะต่างจากการให้ความร่วมมือ เพราะการบังคับให้ทำนั้น ผลประโยชน์ (Benefits) จะไม่ใช่เป็นสิ่งที่สำคัญแต่ถ้าเป็นการมีส่วนร่วมด้วยความเต็มใจนั้น จะมีการคำนึงถึงผลประโยชน์ที่จะได้รับหลังเกิดการมีส่วนร่วมด้วย

3) การมีส่วนร่วมรับผลประโยชน์ (Benefits) ยังแบ่งออกได้เป็น 3 ส่วน คือ

(1) การมีส่วนร่วมรับผลประโยชน์ในด้านวัตถุ (Material Benefits) ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการเพิ่มผลผลิต รายได้ หรือทรัพย์สิน

(2) การมีส่วนร่วมรับผลประโยชน์ในด้านสังคม (Social Benefits) ได้แก่ ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่สังคม เช่น โรงเรียน สถานที่สาธารณะ หรือส่วนกลางของชุมชน เช่น การเพิ่มคุณภาพชีวิต การเกิดระบบน้ำประปา

(3) การมีส่วนร่วมรับผลประโยชน์ในด้านบุคคล (Personal Benefits) ได้แก่ ความนับถือตนเอง (Self-esteem) พลังอำนาจทางการเมือง (Political Power) ความคุ้มค่าของผลประโยชน์ (Sense of Efficacy)

4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) หมายถึง การมีส่วนร่วมในการวัดผลและวิเคราะห์ผลของการดำเนินงานรวมทั้งเป็นการค้นหาข้อดีและข้อบกพร่องเพื่อหาแนวทางแก้ไขการทำงานให้มีประสิทธิภาพต่อไป แต่การมีส่วนร่วมในขั้นนี้ส่วนใหญ่ บทบาทดังกล่าวจะเป็นของเจ้าหน้าที่ภาครัฐ โดยจะเป็นการประเมินผลของงบประมาณที่จัดสรร นั้นนำไปใช้อย่างไร บางกรณีแม้แต่เจ้าหน้าที่เองยังไม่มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนดังกล่าว การมีส่วนร่วมในการประเมินผลนี้จะแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพลังความคิดของมวลชนที่จะทำให้โครงการพัฒนาหรือสามารถนำไปประยุกต์ใช้ต่อไป

นอกจากนี้นักวิชาการบางท่านยังได้แบ่งขั้นตอนการมีส่วนร่วมแตกต่างจากที่กล่าวมาโดยจะมีขั้นตอนการวางแผนร่วมด้วย ดังเช่น อकिन รพีพัฒน์ (2527) ได้จำแนกขั้นตอนการมีส่วนร่วมไว้ 5 ขั้นตอน คือ

1) การมีส่วนร่วมในขั้นริเริ่มโครงการ เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการ ค้นหาปัญหา สาเหตุของปัญหาในชุมชน และมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ กำหนดความต้องการของ ชุมชนและจัดลำดับความสำคัญของความต้องการนั้นๆ

2) การมีส่วนร่วมในขั้นการวางแผนการพัฒนา เป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ในการกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ของโครงการ กำหนดวิธีการ แนวทางในการดำเนินงาน กำหนดทรัพยากรและแหล่งของทรัพยากรที่ใช้

3) การมีส่วนร่วมในขั้นดำเนินโครงการ เป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำประโยชน์ให้แก่โครงการ โดยการร่วมช่วยเหลือด้านทุนทรัพย์ วัสดุอุปกรณ์ และแรงงานหรือโดย การบริหารงานและประสานงาน ตลอดจนการดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

4) การมีส่วนร่วมในขั้นรับผลประโยชน์ที่เกิดจากโครงการพัฒนา เป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ที่พึงได้รับจากโครงการ หรือมีส่วนในการรับผลเสียที่อาจเกิดจากโครงการ ซึ่งผลประโยชน์หรือผลเสียนี้อาจเป็นด้านกายภาพ หรือด้านจิตใจที่มีผลต่อสังคมหรือบุคคลได้

5) การมีส่วนร่วมในขั้นประเมินผลโครงการพัฒนา เป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการประเมินว่าโครงการพัฒนาที่ดำเนินการนั้นบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่ การประเมินผลนี้ อาจเป็นการประเมินผลย่อย ซึ่งเป็นการประเมินผลความก้าวหน้าของโครงการที่กระทำกันเป็นระยะๆ หรือการประเมินผลรวม ซึ่งเป็นการประเมินผลสรุปรวบรวมของโครงการทั้งหมด

1.2.6 ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชน

Rifkin (อ้างถึงใน นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ 2527) ได้แบ่งระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็น 5 ระดับ คือ

1) ระดับที่ 1 การมีส่วนร่วมระดับเบื้องต้นประชาชนเป็นเพียงผู้รับผลประโยชน์ จากโครงการหรือกิจกรรมเท่านั้น (People Participate in the Benefits of Programs) ประชาชนไม่ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ เป็นการมีส่วนร่วมแบบรับผลประโยชน์ (Passive)

2) ระดับที่ 2 ชุมชนมีส่วนร่วมด้านแรงงาน กำลังเงิน หรือทรัพยากรอื่นๆ ในการดำเนินงาน (People Participate in Program Activities) เมื่อชุมชนยังไม่ได้เป็นผู้ที่ร่วมงานอย่างแท้จริง จัดได้ว่าเป็นการร่วมมือแบบมีส่วนร่วม

3) ระดับที่ 3 สมาชิกของชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดกิจกรรมต่างๆ (People Participate in Implementing Health Programs) แม้ว่าชุมชนจะได้มีส่วนร่วมมากขึ้น แต่เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ของกิจกรรม/โครงการยังถูกกำหนดจากผู้วางแผนนโยบาย

4) ระดับที่ 4 สมาชิกของชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดกิจกรรม ควบคุมกำกับและประเมินผล ว่าผลของกิจกรรมต่างๆ ที่ได้ดำเนินการบรรลุวัตถุประสงค์หรือไม่ เพียงใด

(*People Participate in Monitoring and Evaluating Programs*) แต่ผู้วางนโยบายยังกำหนดเป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์ของกิจกรรมโครงการ

5) ระดับที่ 5 สมาชิกของชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจและกำหนดเป้าหมาย วัตถุประสงค์ ตลอดจนกิจกรรมต่างๆ ด้วยตนเอง (*People Participate in Planning Programs*) ในระดับประชาชนดำเนินการเองทั้งหมด โดยมีหน่วยงานของรัฐเป็นผู้ให้การสนับสนุน อันจะมีผลทำให้การดำเนินงาน มีความยั่งยืนเป็นระดับสุดยอดของการมีส่วนร่วม

1.2.7 บริบทของการมีส่วนร่วม (Contexts) ประกอบไปด้วย

- 1) ลักษณะของกิจกรรม/โครงการ โดยพิจารณาจาก
  - (1) ลักษณะของสิ่งที่นำเข้า เช่น ความซับซ้อนของโครงการและทรัพยากรที่ต้องการ
  - (2) ลักษณะประโยชน์ที่ได้รับ เช่น ความเป็นรูปธรรม ความเป็นไปได้ และ ระยะเวลาที่ส่งผล
  - (3) ลักษณะรูปแบบที่ต้องกำหนด เช่น การเชื่อมโยงโครงการ ความยืดหยุ่นของโครงการ การเข้าถึงในแง่การบริหารจัดการ และการครอบคลุมเนื้อหาการบริหารงาน
- 2) สภาพแวดล้อมที่กระทบถึงกิจกรรม/โครงการโดยการพิจารณาจาก
  - (1) ปัจจัยในอดีต เช่น ประสบการณ์รับรู้เรื่องราวต่างๆ
  - (2) ปัจจัยด้านกายภาพและธรรมชาติ เช่น ภูมิศาสตร์ และชีวภาพ
  - (3) ปัจจัยทางสังคม เช่น ปัจจัยทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และ
  - (4) วัฒนธรรม

1.2.8 ปัญหาและอุปสรรคของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชนในแต่ละพื้นที่จะแตกต่างกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับอิทธิพลในด้านต่างๆ ได้แก่ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรมของชุมชน รวมทั้งสภาพแวดล้อมของชุมชนเป็นปัจจัยทำให้เกิดปัญหา อุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนดังที่นักวิชาการ แต่ท่านได้กล่าว ไว้ดังนี้

ธวัช เบญจาทิกุล (2529: 242) ได้กล่าวถึงปัญหาอุปสรรคของการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาสาธารณสุข ดังนี้

- 1) ปัญหาเกี่ยวข้องกับระบบสังคม วัฒนธรรมที่จะเป็นพื้นฐานรองรับการมีส่วนร่วมของประชาชน เนื่องจากระบบสังคมกำลังเปลี่ยนไปจากสังคมเกษตรกรรมเป็นสังคมอุตสาหกรรมดังนั้นความเชื่อที่ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนต้องขึ้นอยู่กับพื้นฐานของการพึ่งพา

ตนเองแบบสังคมชนบท เปลี่ยนเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนบนพื้นฐานของผลประโยชน์ ทางด้านเศรษฐกิจสังคม การเมืองและอื่นๆ แบบสังคมเมืองหรือสังคมอุตสาหกรรมมาแทนที่

2) ปัญหาอุปสรรคอันเนื่องมาจากระบบกระจายอำนาจทางการเมือง การปกครองและการบริหารราชการแผ่นดิน พบว่า ไม่ได้มีการกระจายอำนาจที่แท้จริงให้แก่ประชาชน อकिन รพีพัฒน์ (2523) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนอาจถูกจำกัดโดยลักษณะโครงสร้าง ของสังคมและวัฒนธรรมไทย เช่น ความเกรงใจมีผลทำให้คนมีตำแหน่งในชุมชน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ได้รับเลือกจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ นอกจากนี้ลักษณะอีกประการคือ การไม่แสดง ความเห็น ซึ่งอาจเกิดจากความเกรงใจหรือความกลัวเช่นเดียวกับที่ ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2527) ได้ พบว่าปัญหาอุปสรรคคือ การที่ประชาชนขาดความสามารถที่จะยื่นข้อพิพาทของตนเองได้ อำนาจ การ ต่อรองไม่มี หรือมีน้อยและหากยึดเอาแรงงานเป็นอำนาจการต่อรองจะต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆ เช่น การจัดแย้งภายในสมาชิก การต้องเผชิญหน้ากับนายทุน และอำนาจทางการเมืองราชการ

3) ปัญหาอุปสรรคอันเนื่องมาจากข้าราชการและเจ้าหน้าที่ โดยข้าราชการ ที่มีคุณภาพจะมีส่วนในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนและข้าราชการที่ด้อยคุณภาพ ย่อม เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งขึ้นอยู่กับเจ้าหน้าที่ของรัฐว่าจะแสดงบทบาท อย่างไร

4) ปัญหาอุปสรรคอันเนื่องมาจากระบบการขัดแย้งกิจกรรมโครงการให้ กับชาวบ้านพบว่าจังหวะการทำงานของภาครัฐ และของประชาชนในชนบทไม่สอดคล้องกัน เช่น การได้งบประมาณดำเนินงานมาในช่วงที่ประชาชนอยู่ในฤดูเพาะปลูกหรือเก็บเกี่ยวผลผลิตทาง เกษตร

5) ปัญหาอุปสรรคอันเนื่องมาจากการจัดระบบโครงสร้างการบริหาร จัดการภายในหมู่บ้านพบว่า ระบบการจัดโครงสร้างการบริหารจัดการภายในหมู่บ้านยังไม่ สอดคล้องกับระบบการมีส่วนร่วมของประชาชน คือการไม่กระจายอำนาจหน้าที่ให้กับประชาชน โดย ฉลาดชาย รมิตานนท์ (อ้างแล้ว) กล่าวว่า ความล้มเหลวของการพัฒนาทุกชนิดในประเทศเกิด จากการไม่กระจายอำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบให้แก่ประชาชน โครงสร้างอำนาจทางการเมือง การปกครอง และการบริหาร โครงสร้างทางเศรษฐกิจ โครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมตกอยู่ใน คนสามกลุ่มคือ ทหาร นายทุน และข้าราชการ トラบดีที่ยังไม่มีการเปลี่ยนโครงสร้าง จะยากต่อการ พัฒนาแบบมีส่วนร่วมของประชาชน

6) ปัญหาอุปสรรคอันเนื่องมาจากอิทธิพลของการโฆษณาประชาสัมพันธ์ ทางระบบสื่อสารมวลชน พบว่ามีลักษณะสวนทางกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตคน

7) ปัญหาอุปสรรคจากระบบอุปถัมภ์ อकिन รพีพัฒน์ (อ้างใน บุญเพ็ง วงษ์ นนทบุรี 2550: 10-19) กล่าวว่า ระบบอุปถัมภ์(Entourage) เป็นปัญหาที่สำคัญต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ซึ่ง ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เป็นลักษณะการจัดสมาชิกของกลุ่มลดหลั่นเป็นชั้น เป็นความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนรากฐานแห่งความไม่เสมอภาค ในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ ผู้ที่ให้การอุปถัมภ์ต่อหน่วยงานของรัฐจะเป็นผู้ที่ได้รับผลประโยชน์

ดังนั้น สรุปได้ว่า ปัญหาการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน เกิดจากปัญหาด้านการเมืองปัญหาด้านเศรษฐกิจ ปัญหาด้านสังคม วัฒนธรรม ปัญหาที่ตัวบุคคลอันได้แก่ บทบาทของเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ดำเนินงานตามนโยบายโดยไม่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน รวมทั้งระบบอุปถัมภ์ทำให้ผู้ที่ให้การอุปถัมภ์จะเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์ ซึ่งปัญหาต่างๆ จะมีความเกี่ยวเนื่องกันเป็นระบบ ก่อให้เกิดอุปสรรคในการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในภาพรวม ซึ่งการเข้ามามีส่วนร่วมประชาชนจะเข้าร่วมในขั้นตอนการปฏิบัติมากกว่าเข้าร่วมในขั้นตอนการค้นหาปัญหาและตัดสินใจ ขั้นตอนการวางแผน และร่วมประเมินผล ซึ่งส่วนใหญ่ เป็นเพียงการให้ความร่วมมือในการปฏิบัติตามคำสั่งของเจ้าหน้าที่

2. นโยบายของรัฐและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม

2.1 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11

ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2553: 8-9) เป็นแผนยุทธศาสตร์ที่ชี้นำทิศทางการพัฒนาประเทศระยะกลาง เพื่อมุ่งสู่วิสัยทัศน์ระยะยาว ที่ทุกภาคส่วนในสังคมไทยได้เห็นพ้องร่วมกัน กำหนดเป็นวิสัยทัศน์ปี พ.ศ.2570 ซึ่งกำหนดไว้ว่า “คนไทยภาคภูมิใจในความเป็นไทย มีมิตรไมตรีบนวิถีชีวิตแห่งความพอเพียง ยึดมั่นในวัฒนธรรมประชาธิปไตย และหลักธรรมาภิบาล การบริการสาธารณะขั้นพื้นฐานที่ทั่วถึง มีคุณภาพ สังคมมีความปลอดภัยและมั่นคง อยู่ในสภาวะแวดล้อมที่ดี เกื้อกูลและเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน ระบบการผลิตเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม มีความมั่นคงด้านอาหารและพลังงาน อยู่บนฐานทางเศรษฐกิจที่พึ่งตนเองและแข่งขันได้ในเวทีโลก สามารถอยู่ในประชาคมภูมิภาคและโลกได้อย่างมีศักดิ์ศรี”

2.1.1 วิสัยทัศน์และพันธกิจ การพัฒนาประเทศในระยะ 5 ปีของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 ได้กำหนดวิสัยทัศน์ พันธกิจ วัตถุประสงค์และเป้าหมาย ยุทธศาสตร์และแนวทางการพัฒนาที่มีลำดับความสำคัญสูง ดังนี้

1) วิสัยทัศน์

“สังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ด้วยความเสมอภาค เป็นธรรม และมีภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลง”

2) พันธกิจ

(1) สร้างสังคมเป็นธรรมและเป็นสังคมที่มีคุณภาพ ทุกคนมีความมั่นคงในชีวิต ได้รับการคุ้มครองทางสังคมที่มีคุณภาพอย่างทั่วถึงและเท่าเทียม มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากร และกระบวนการยุติธรรมอย่างเสมอภาค ทุกภาคส่วนได้รับการเสริมพลังให้สามารถมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ภายใต้ระบบบริหารจัดการภาครัฐที่โปร่งใส เป็นธรรม

(2) พัฒนาคุณภาพคนไทยให้มีคุณธรรม เรียนรู้ตลอดชีวิต มีทักษะและการดำรงชีวิตอย่างเหมาะสมในแต่ละช่วงวัย สถาบันทางสังคมและชุมชนท้องถิ่นมีความเข้มแข็ง สามารถปรับตัวรู้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลง

(3) พัฒนาศักยภาพการผลิตและบริการให้เข้มแข็งและมีคุณภาพบนฐานความรู้ ความคิดสร้างสรรค์ และภูมิปัญญา สร้างความมั่นคงด้านอาหารและพลังงาน ปรับปรุงโครงสร้างการผลิตและการบริโภคให้เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม พร้อมสร้างความเชื่อมโยงกับประเทศในภูมิภาคเพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม

(4) สร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชน รวมทั้งสร้างภูมิคุ้มกันเพื่อรองรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและภัยพิบัติทางธรรมชาติ

2.1.2 วัตถุประสงค์และเป้าหมาย

1) วัตถุประสงค์

(1) เพื่อเสริมสร้างสังคมที่เป็นธรรมและเป็นสังคมสันติสุข

(2) เพื่อพัฒนาคนไทยทุกกลุ่มวัยอย่างเป็นองค์รวมทั้งทางกาย ใจ สติปัญญา อารมณ์ คุณธรรม จริยธรรม และสถาบันทางสังคมมีบทบาทหลักในการพัฒนาคนให้มีคุณภาพ

(3) เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจให้เติบโตอย่างมีเสถียรภาพ คุณภาพ และยั่งยืน มีความเชื่อมโยงกับเครือข่ายการผลิตสินค้าและบริการบนฐานปัญญา นวัตกรรม และความคิดสร้างสรรค์ในภูมิภาคอาเซียน มีความมั่นคงทางอาหารและพลังงาน การผลิตและการบริโภคเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม นำไปสู่การเป็นสังคมคาร์บอนต่ำ

(4) เพื่อบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เพียงพอต่อการรักษาสมดุลของระบบนิเวศ และเป็นฐานที่มั่นคงของการพัฒนาประเทศ

2) เป้าหมายหลัก

(1) ความอยู่เย็นเป็นสุขและความสงบสุขของสังคมไทยเพิ่มขึ้น ความเหลื่อมล้ำในสังคมลดลง สัดส่วนผู้อยู่ใต้เส้นความยากจนลดลง และดัชนีภาพลักษณ์การคอร์รัปชันไม่ต่ำกว่า 5.0 คะแนน

(2) คนไทยมีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง มีสุขภาวะดีขึ้น มีคุณธรรม จริยธรรม และสถาบันทางสังคมมีความเข้มแข็งมากขึ้น

(3) เศรษฐกิจเติบโตในอัตราที่เหมาะสมตามศักยภาพของประเทศ ให้มีความสำคัญกับการเพิ่มผลิตภาพรวมไม่ต่ำกว่าร้อยละ 3.0 ต่อปี เพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันทางเศรษฐกิจของประเทศเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ของวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ ให้มีไม่ต่ำกว่าร้อยละ 40.0

(4) คุณภาพสิ่งแวดล้อมอยู่ในเกณฑ์มาตรฐาน เพิ่มประสิทธิภาพการลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจก รวมทั้งเพิ่มพื้นที่ป่าไม้เพื่อรักษาสมดุลของระบบนิเวศ

2.1.3 ยุทธศาสตร์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

(สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2553: 16-17) ให้มีความสำคัญกับ

1) การอนุรักษ์ ฟื้นฟู และสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม มุ่งรักษาและฟื้นฟูพื้นที่ป่าและเขตอนุรักษ์ พัฒนาระบบฐานข้อมูลและการจัดการองค์ความรู้ให้เป็นเครื่องมือในการวางแผนและบริหารจัดการ ปรับปรุงระบบการบริหารจัดการที่ดินและการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง เร่งรัดการบริหารจัดการน้ำแบบบูรณาการ ปรับปรุงและฟื้นฟูแหล่งน้ำเพื่อเพิ่มปริมาณน้ำต้นทุนส่งเสริมให้เกิดการใช้น้ำอย่างมีประสิทธิภาพ จัดทำแผนแม่บทโครงสร้างพื้นฐานด้านทรัพยากรน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคอย่างเป็นระบบ รวมทั้งส่งเสริมการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ

2) การปรับกระบวนการทัศน์การพัฒนาและขับเคลื่อนประเทศเพื่อเตรียมพร้อมไปสู่การเป็นเศรษฐกิจและสังคมคาร์บอนต่ำและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม โดยปรับโครงสร้างการผลิตของประเทศและพฤติกรรมผู้บริโภคเพื่อเตรียมพร้อมไปสู่เศรษฐกิจคาร์บอนต่ำและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เพิ่มประสิทธิภาพการใช้พลังงานในภาคคมนาคมและขนส่ง เพื่อลดปริมาณก๊าซเรือนกระจก พัฒนาเมืองที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมเน้นการวางผังเมืองที่ผสมผสานวัฒนธรรม สังคม ระบบนิเวศเข้าด้วยกัน

3) การยกระดับขีดความสามารถในการรองรับและปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ เพื่อให้สังคมมีภูมิคุ้มกัน มุ่งพัฒนาองค์ความรู้และเครื่องมือในการบริหารจัดการเพื่อรองรับกับความท้าทายจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ รวมถึงพัฒนาศักยภาพชุมชนให้พร้อมกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

4) การเตรียมความพร้อมรองรับภัยพิบัติทางธรรมชาติ ด้วยการจัดทำแผนที่และจัดลำดับพื้นที่เสี่ยงภัยทั้งในระดับประเทศ ภูมิภาคและจังหวัด ยกระดับการจัดการภัยพิบัติให้มีประสิทธิภาพพัฒนาระบบฐานข้อมูล การสื่อสารโทรคมนาคม ส่งเสริมการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีด้านการจัดการภัยพิบัติ พัฒนาระบบงานอาสาสมัครของประเทศอย่างจริงจัง และให้มีมาตรฐานตามหลักสากล สนับสนุนภาคเอกชน สถานประกอบการ โรงเรียน และท้องถิ่นให้มีการเตรียมความพร้อม และจัดทำแผนปฏิบัติการรองรับภัยพิบัติ

5) การสร้างภูมิคุ้มกันด้านการค้าจากเงื่อนไขด้านสิ่งแวดล้อมและวิกฤตจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ มุ่งติดตามและเฝ้าระวังมาตรการการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่อาจส่งผลกระทบต่อการค้าและการลงทุน เตรียมมาตรการรองรับผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากมาตรการทางการค้าและข้อตกลงระหว่างประเทศเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ศึกษาผลกระทบและกำหนดแผนกลยุทธ์รายสินค้า รวมทั้งมาตรการเยียวยาในสินค้าและธุรกิจที่เกี่ยวข้อง ส่งเสริมให้ผู้ส่งออกทำคาร์บอนฟุตพริ้นต์ และสร้างแรงจูงใจให้เกิดอุตสาหกรรมใหม่ๆ เพื่อการพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

6) การเพิ่มบทบาทประเทศไทยในเวทีประชาคมโลกที่เกี่ยวข้องกับกรอบความตกลงและพันธกรณีด้านสิ่งแวดล้อมระหว่างประเทศ เป็นการศึกษารายละเอียดและสร้างความเข้าใจในพันธกรณีติดตามสถานการณ์การเจรจาและท่าทีของประเทศต่างๆ พัฒนานุเคราะห์ภาครัฐเพื่อเสริมสร้างทักษะการเจรจาพัฒนาความร่วมมือในกลุ่มอาเซียนและประเทศคู่ค้าสำคัญ สนับสนุนการดำเนินงานตามพันธกรณีและข้อตกลงระหว่างประเทศด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

7) การควบคุมและลดมลพิษ มุ่งลดปริมาณมลพิษทางอากาศ เพิ่มประสิทธิภาพการจัดการขยะและน้ำเสียชุมชน พัฒนาระบบการจัดการของเสียอันตราย ขยะอิเล็กทรอนิกส์ และขยะติดเชื้อลดความเสี่ยงอันตราย การรั่วไหล การเกิดอุบัติเหตุจากสารเคมี และพัฒนาระบบเตือนภัย แจ้งเหตุฉุกเฉิน และระบบการจัดการเมื่อเกิดอุบัติเหตุด้านมลพิษ

8) การพัฒนาระบบการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้มีประสิทธิภาพ โปร่งใสและเป็นธรรมอย่างบูรณาการ มุ่งส่งเสริมสิทธิและพัฒนาศักยภาพชุมชนในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ ปรับปรุงกฎหมายเพื่อแก้ปัญหาคอขวดในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ปรับนโยบายการลงทุนภาครัฐให้เอื้อต่อการอนุรักษ์และฟื้นฟู ผลักดันให้มีการจัดเก็บภาษีสิ่งแวดล้อมเพื่อสร้างแรงจูงใจในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพและลดการก่อมลพิษ สร้างรายได้จากความหลากหลายทาง

ชีวภาพ พัฒนาระบบฐานข้อมูลและระบบติดตามประเมินผลรวมทั้งส่งเสริมการศึกษาวิจัยเพื่อสร้างระบบบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพ

กรอบแนวคิดการพัฒนาประเทศในระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 จึงมีแนวคิดที่ต่อเนื่องจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8-10 โดยยังคงยึดหลักการปฏิบัติตาม “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” และขับเคลื่อนให้บังเกิดผลในทางปฏิบัติที่ชัดเจนยิ่งขึ้นในทุกภาคส่วน ทุกระดับ ยึดแนวคิดการพัฒนาแบบบูรณาการเป็นองค์รวมที่มี “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” มีการเชื่อมโยงทุกมิติของการพัฒนาอย่างบูรณาการ ทั้งมิติตัวคน สังคมเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และการเมือง เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้พร้อมเผชิญการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในระดับปัจเจก ครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติ ขณะเดียวกัน ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในสังคมในกระบวนการพัฒนาประเทศ

3. ข้อมูลทั่วไปของโครงการส่งเสริมให้ที่พักสงฆ์เขาสงฆาทองช่วยงานด้านป่าไม้

3.1 ความหมายของวัด สำนักสงฆ์ และที่พักสงฆ์

3.1.1 วัด เป็นคำใช้เรียกสถานที่ทางพระพุทธศาสนาแต่โบราณ เป็นคำเรียกรวมที่ดินและอาคาร เช่น อุโบสถ วิหาร ศาลา กุฏิ ที่ตั้งอยู่บนที่ดินนั้นด้วย วัดที่สมบูรณ์คือวัดที่ได้รับอนุญาตให้ตั้งวัดถูกต้องตามกฎหมาย และเป็นนิติบุคคล วัดมี 2 ประเภทคือ

1) **วัดราษฎร์** ได้แก่วัดที่ชาวบ้านช่วยกันสร้างไว้เพื่อเป็นพุทธบูชา ซึ่งได้แก่วัดทั่วไป

2) **วัดหลวง** ได้แก่วัดที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าแผ่นดิน เช่นทรงสร้างไว้(พระบรมกิตติวงศ์ 2551: 869)

3.1.2 สำนักสงฆ์ คือ วัดที่ยังมิได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา

1) **สำนักสงฆ์** หมายถึง สถานที่ที่ได้รับอนุญาตตั้งเป็นวัดถูกต้องตามกฎหมายแล้ว มีพระสงฆ์อยู่อาศัยประจำเหมือนวัดทั่วไป แต่ยังไม่วิสุงคามสีมาคือยังไม่มีอุโบสถหรือโบสถ์ หรือมีแต่ยังไม่ได้ผูกสีมา สถานที่เช่นนี้มีสิทธิใช้คำว่า “วัด” นำหน้าเหมือนวัดทั่วไป

2) **สำนักสงฆ์** มิใช่สถานที่เพียงเป็นที่พำนักอาศัยของพระภิกษุสามเณรซึ่งยังมิได้รับอนุญาตตั้งเป็นวัดตามกฎหมาย สถานที่เช่นนี้เรียกว่า ที่พักสงฆ์ มิใช่ สำนักสงฆ์(พระบรมกิตติวงศ์ 2551: 1128)

3.1.3 ที่พัทสงฆ์ หมายถึงสถานที่พำนักพักพิงชั่วคราวของพระภิกษุสามเณร ซึ่งยังมีได้เป็นวัดที่ถูกต้องตามกฎหมาย

1) **ที่พัทสงฆ์** มิใช่เป็นสำนักสงฆ์หรือวัดซึ่งได้รับการอนุญาตตั้งเป็นวัดถูกต้องตามกฎหมาย แล้วเป็นแต่เพียงที่พักชั่วคราวเท่านั้น และไม่มีสิทธิใช้คำว่า “วัด” หรือ “สำนักสงฆ์” นำหน้าสถานที่ใช้ไปก็ไม่ถูกต้อง

2) **ที่พัทสงฆ์** หากดำเนินการขอสร้างวัดและขอตั้งวัดไปตามระเบียบ เมื่อได้รับอนุญาตให้สร้างวัดและอนุญาตการตั้งวัดถูกต้องตามลำดับแล้ว แม้จะไม่มีวิสุงคามสีมาหรือโบสถ์ ก็จัดเป็นสำนักสงฆ์หรือวัดที่ถูกต้องตามกฎหมาย(พระธรรมกิตติวงศ์ 2551: 323)

3.1.4 วัดตามความหมายของพระราชบัญญัติหรือกฎหมาย มาตรา 31 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2335 วัดตามความหมายของพระราชบัญญัติหรือกฎหมาย มาตรา 31 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2335 บัญญัติไว้ว่า วัดมี 2 อย่างคือ

1) **วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา** ได้แก่วัดที่ถูกต้องตามกฎหมายและได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาแล้ว ซึ่งจะได้ทำสังฆกรรมผูกพัทธสีมาฝังลูกนิมิตแล้วหรือไม่ก็ตาม ถือว่าเป็นวัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาแต่ถ้าได้ทำ สังฆกรรมผูกพัทธสีมาแล้วถือว่าสมบูรณ์ยิ่งขึ้น จัดเป็นวัดประเภทพัทธสีมา

2) **สำนักสงฆ์** ขอให้เข้าใจให้ถูกต้องด้วยว่า สำนักสงฆ์ ก็คือวัดที่ถูกต้องตามกฎหมายนั่นเอง เพียงแต่ว่าวัดนั้น ยังไม่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเท่านั้น

มาตรา 31 วัดมีสองอย่างให้วัดมีฐานะเป็นนิติบุคคล เจ้าอาวาสเป็นผู้แทนของวัดในกิจการทั่วไป

3.2 โครงการส่งเสริมให้ที่พัทสงฆ์เขาช่องทองช่วยงานด้านป่าไม้ ท้องที่อำเภอเมืองจังหวัดเพชรบูรณ์ สำนักงานป่าไม้จังหวัดเพชรบูรณ์

3.2.1 สภาพข้อเท็จจริง

สถาบันพระพุทธศาสนาที่ต้องการเข้าร่วมโครงการนี้(หนังสือสำนักงานป่าไม้จังหวัดเพชรบูรณ์ ที่ พช 008/5560 2547) มีสถานภาพทางกฎหมายเป็นที่พัทสงฆ์ มติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 18 เมษายน 2538 เห็นชอบในหลักการป้องกันและแก้ไขปัญหาพระสงฆ์ในพื้นที่ป่าไม้ ซึ่งที่พัทสงฆ์เขาช่องทองได้รับการพิจารณาจากที่ประชุม คณะกรรมการป้องกันและแก้ไขปัญหาพระสงฆ์ในพื้นที่ป่าไม้ระดับอำเภอ ครั้งที่ 1/2546 เมื่อวันที่ 14 สิงหาคม 2546 และจากที่ประชุมคณะกรรมการฯ ระดับจังหวัด ครั้งที่ 1/2546 เมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน 2546 ซึ่งคณะกรรมการฯ ทั้ง 2 ชุด มีมติเห็นชอบกับการเข้าร่วมโครงการฯ ของที่พัทสงฆ์เขาช่องทอง

ที่พักสงฆ์เขารงทอง ตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าเขาปางก่อและป่าวัง
ชมพู ตำบลป่าเลา อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ มีพระอธิการเนย เขมสุทฺโธ เป็นประธานที่พักสงฆ์
ที่พักสงฆ์เขารงทอง มีอาณาเขต ดังนี้

ทิศเหนือ	จด อ่างเก็บน้ำบ้านป่าแดง	วัดระยะได้	950 เมตร
ทิศตะวันออก	จด ป่าเขาปางก่อและป่าวังชมพู	วัดระยะได้	1,000 เมตร
ทิศใต้	จด ป่าเขาปางก่อและป่าวังชมพู	วัดระยะได้	250 เมตร
ทิศตะวันตก	จด ป่าเขาปางก่อและป่าวังชมพู	วัดระยะได้	1,000 เมตร

บริเวณที่พื้นที่ที่จะจัดทำโครงการแก้ไขปัญหาก็ักสงฆ์ในพื้นที่ป่าไม้เป็น
พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าเขาปางก่อและป่าวังชมพู ภายใต้โครงการส่งเสริมให้วัดหรือสำนักสงฆ์
ช่วยงานด้านป่าไม้ ซึ่งสภาพพื้นที่ ลักษณะภูมิประเทศเป็นภูเขาสูงชัน มองลงมาเบื้องล่างจะเห็น
ทิวทัศน์ตัวเมืองเพชรบูรณ์ และผืนน้ำของอ่างเก็บน้ำโครงการชลประทานป่าแดง ซึ่งมีประชาชน
นักท่องเที่ยวขึ้นไปชมวิวยุทธศาสตร์อยู่เสมอ

ภาพที่ 2.1 โครงการส่งเสริมให้วัดหรือสำนักสงฆ์ช่วยงานด้านป่าไม้

ส่วนบริเวณที่ตั้งที่พักสงฆ์มีลักษณะเป็นที่ราบตามสันเขา สภาพป่าไม้เป็น
ป่าเบญจพรรณผสมป่าเต็งรัง การกระจายแพร่พันธุ์ของป่าเป็นไปตามธรรมชาติ มีลูกไม้ขึ้นทดแทน
ปะปนอยู่ทั่วพื้นที่ที่ที่พักสงฆ์เขารงทองได้ดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์
ป่า ในบริเวณวัดและพื้นที่ป่าโดยรอบมาเป็นเวลานาน จะเห็นได้จากไม้สักที่ปลูกตั้งแต่ทางขึ้นมา

จนถึงข้างบนบริเวณที่พักสงฆ์ รวมถึงการปลูกต้นไม้เสริมตามพื้นที่ที่เสื่อมโทรม จนทำให้ป่ามีสภาพสมบูรณ์ขึ้นตามที่ปรากฏ

ภาพที่ 2.2 การดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

ที่พัทสงฆ์เขาธงทอง มีกฎและอาคารปฏิบัติธรรม ฯลฯ ขณะที่เริ่มเข้าร่วมโครงการมีดังนี้

- 1) ศาลาการเปรียญ 1 หลัง กว้าง 6.5 เมตร ยาว 12.00 เมตร
- 2) ศาลาเอนกประสงค์ 1 หลัง กว้าง 12.00 เมตร ยาว 24.00 เมตร
- 3) ที่ตั้งรอยพระพุทธรูปบาทจำลอง กว้าง 6.00 เมตร ยาว 7.40 เมตร
- 4) ถังเก็บน้ำฝน กว้าง 7.20 เมตร กว้าง 12.00 เมตร
- 5) พระพุทธรูปหน้าศาลา กว้าง 7.00 เมตร ยาว 8.40 เมตร
- 6) ห้องน้ำห้องส้วม 1 แถว กว้าง 3.00 เมตร ยาว 6.00 เมตร
- 7) ฐานพระพุทธรูป กว้าง 11.00 เมตร ยาว 21.00 เมตร

สำหรับรายการที่ 7 สร้างแต่ฐานไว้ พระอาจารย์เฉลิม ญาณจาริ มรณภาพเสียก่อนจึงไม่สำเร็จ ส่วนสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ที่จะสร้างเพิ่มเติมในโครงการฯ นั้นไม่มี

เพื่อเป็นการพัฒนาและป้องกันการบุกรุกทำลายป่าที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต เป็นการปลูกจิตสำนึกของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อประโยชน์ในการศึกษาหาความรู้ เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ ตลอดจนส่งเสริมให้พระสงฆ์ปฏิบัติ ปฏิบัติชอบ ได้รับประโยชน์ในการปฏิบัติธรรมและมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอีกด้วย ประกอบกับที่พักสงฆ์แห่งนี้มีความปรารถนาที่จะเข้าร่วมโครงการส่งเสริมให้วัดหรือสำนักสงฆ์ช่วยงานด้านป่าไม้ ตามนโยบายของรัฐบาล

3.2.2 วัตถุประสงค์ (หนังสือสำนักงานป่าไม้จังหวัดเพชรบูรณ์ ที่ พช 008/5560 2547)

1) เพื่อเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่โครงการ โดยมีพระสงฆ์เป็นแกนนำและเสริมสร้างคุณธรรม ปลูกจิตสำนึกให้ชุมชนมีส่วนร่วมกับการพัฒนาป่าไม้

2) เพื่อการปลูกป่า พัฒนาป่าไม้ และฟื้นฟูพื้นที่โครงการให้เป็นสถานที่สำหรับการศึกษาระบบนิเวศ ใช้ส่งเสริมศาสนา ส่งเสริมจริยธรรม อำนวยประโยชน์ให้แก่ชุมชนอย่างยั่งยืน โดยถูกต้องตามกฎหมาย สามารถเป็นแหล่งท่องเที่ยว พักผ่อนหย่อนใจได้ด้วย

3) เพื่อพัฒนาป่าไม้ในรูปแบบต่าง ๆ ในพื้นที่โครงการ และป้องกันการบุกรุกทำลายป่า มีส่วนร่วมในการดูแล บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ ตามกฎระเบียบภายใต้กฎหมายอย่างถูกต้องและยั่งยืน

3.3.3 ลักษณะโครงการ

เป็นโครงการของพนักงานเจ้าหน้าที่สำนักงานป่าไม้จังหวัดเพชรบูรณ์ ร่วมกับที่พักสงฆ์ดำเนินการแก้ไขปัญหาพระสงฆ์ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเขาปางก่อและป่าวังชมพู ท้องที่บ้านป่าแดง หมู่ 5 ตำบลป่าเลา อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์

ซึ่งเป็นลักษณะโครงการตามข้อ 2.1.3 ของแนวทางการจัดทำโครงการส่งเสริมให้วัด หรือสำนักสงฆ์ช่วยงานด้านป่าไม้ แบบทำหนังสือกรมป่าไม้ ที่ กษ 07054 22114-22115 ลงในวันที่ 17 กรกฎาคม 2535 โดยเจ้าหน้าที่โครงการได้รับมอบหมายจากอธิบดีกรมป่าไม้ ตามมาตรา 19 ของพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 เพื่อดำเนินการโครงการในส่วนที่อยู่ในเขตป่า

3.3.4 ขอบเขตและพื้นที่โครงการ

1) เป็นพื้นที่ที่อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าเขาปางก่อและป่าวังชมพู เขตป่าอนุรักษ์ (Zone C) พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 3,2

2) ขอบเขตโครงการปรากฏตามแผนที่ระหว่าง 1:50,000 แบบทำยี่

3) เนื้อที่โครงการประมาณ 400 ไร่

3.3.5 วิธีดำเนินการ

1) สำนักงานป่าไม้จังหวัดเพชรบูรณ์ มีหน้าที่

(1) จัดทำเอกสารเสนอโครงการต่อผู้ว่าราชการจังหวัดเพชรบูรณ์ เพื่อตรวจสอบโครงการแล้วเสนอโครงการให้อธิบดีกรมป่าไม้พิจารณาอนุมัติ

(2) ประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อดำเนินการตามที่พนักงานเจ้าหน้าที่เห็นสมควรดำเนินการเพื่อประโยชน์ในการป้องกันรักษาป่า

(3) ให้ความสนับสนุนและคำปรึกษาแนะนำวิชาการด้านป่าไม้ รวมทั้งออกติดตามประเมินผลการดำเนินงานของโครงการ

2) ที่พัทสงฆ์เขาสองทอง ดำเนินการภายใต้การประสานงานกำกับดูแลจากเจ้าหน้าที่สำนักงานป่าไม้จังหวัดเพชรบูรณ์ มีหน้าที่

(1) ปักหลักเขตและติดป้ายรอบพื้นที่เขตโครงการ โดยไม่ใช้วัสดุจากป่า

(2) ปลูกลูกไม้ในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม เพื่อฟื้นฟูสภาพป่า และบำรุงรักษาป่าต้นไม้อย่างเหมาะสมโดยพิจารณาคัดเลือกชนิดไม้ที่เหมาะสมกับพื้นที่

(3) ประชาสัมพันธ์เผยแพร่ให้ราษฎรทั่วไป เห็นถึงคุณค่าความสำคัญ การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า เพื่อให้เกิดศรัทธาที่จะร่วมกิจกรรมนี้กับที่พัทสงฆ์ ควบคู่กับการเผยแพร่ธรรมะต่อไป

3) ราษฎรหมู่บ้านป่าแดงและหมู่บ้านใกล้เคียง รวมทั้งประชาชนทั่วไปที่เลื่อมใสช่วยสนับสนุนกิจกรรมการดำเนินงานของโครงการ

3.3.6 แผนการดำเนินงาน

เมื่อได้รับการอนุมัติจากกรมป่าไม้ ให้เข้าร่วมโครงการแล้วจะดำเนินการตามแผนงาน ดังนี้

1) แผนงานบริหารโครงการ

(1) ติดต่อประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

2) แผนงานป้องกันและแก้ไขปัญหาป่าไม้

(1) รังวัดหมายแนวเขตพร้อมฝังหลักติดป้ายแสดงแนวเขตพื้นที่โครงการ

(2) วางแผนการป้องกันไฟป่า และจัดทำแนวกันไฟ

(3) ร่วมกับเจ้าหน้าที่ในพื้นที่ป้องกันการบุกรุกพื้นที่โครงการ

(4) ส่งเสริมกิจกรรม ประเพณี วัฒนธรรมต่าง ๆ ของท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า

3) แผนงานปลูกป่า ปรับปรุงระบบนิเวศน์

(1) กล้าไม้ปลูกเสริมป่าเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพ โดยคัดเลือกพันธุ์ไม้ที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่

(2) ปลูกต้นไม้เสริมทดแทนในที่เสื่อมโทรม และในบริเวณที่เหมาะสมตามหลักวิชาการ ด้วยวิธีประชาอาสา บริจาค สนับสนุน

(3) ปลูกเสริมไม้พื้นล่างประเภทสมุนไพรต่าง ๆ

4) แผนงานปรับปรุงให้เป็นสถานที่ศึกษาธรรมชาติพักผ่อนหย่อนใจ

(1) จัดทำป้ายพรรณไม้และคุณสมบัติประโยชน์ตามเส้นทางเดินเท้า

(2) จัดทำป้ายคำขวัญด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

(3) ปรับปรุงภูมิทัศน์ให้เหมาะสมเข้ากับสภาพพื้นที่

(4) จัดทำเส้นทางเดินเท้าศึกษาธรรมชาติ

5) แผนงานให้ความรู้ความเข้าใจด้านธรรมและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

(1) ถวายเป็นความรู้และแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

(2) ออกเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจเรื่องธรรมะและเรื่องการอนุรักษ์ให้กับชุมชนใกล้เคียง

(3) จัดสัมมนา ประชุม เจ้าหน้าที่ของรัฐ องค์กรท้องถิ่น พระสงฆ์ เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจ ความร่วมมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

3.3.7 ระยะเวลา ระยะเวลา 5 ปี ตั้งแต่ปีงบประมาณ 2547-2551

3.3.8 ผู้รับผิดชอบโครงการ

1) ที่พัทสงฆ์เขาชงทอง

2) องค์การบริหารส่วนตำบลป่าแดง

3) คณะกรรมการหมู่บ้านป่าแดง

4) สำนักงานป่าไม้จังหวัดเพชรบูรณ์ โดย นายพนนต์ เรืองระยงค์ ตำแหน่ง นักวิชาการป่าไม้ 4 เป็นเจ้าหน้าที่โครงการ

3.3.9 งบประมาณดำเนินงาน

- 1) งบประมาณจากกำลังศรัทธาทั่วไป ซึ่งบริจาคด้วยความบริสุทธิ์ใจ โดยไม่ใช้วิธีเรียไ้
- 2) งบประมาณจากกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ตามที่กฎหมายกำหนดจากองค์การบริหารส่วนจังหวัดเพชรบูรณ์ องค์การบริหารสวนตำบลป่าเลา อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์
- 3) งบประมาณกรมป่าไม้ และหน่วยงานองค์กรเอกชนอื่น ๆ

3.3.10 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

- 1) เป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยให้พระสงฆ์เป็นแกนนำ
- 2) สามารถพัฒนาพื้นที่ป่าไม้ให้อุดมสมบูรณ์ และป้องกันการบุกรุกทำลายป่าพื้นที่โครงการได้ เนื้อที่ประมาณ 400 ไร่
- 3) มีสถานที่เป็นแหล่งศึกษาธรรมชาติ จริยธรรม และพักผ่อนหย่อนใจเป็นจุดชมวิวิทัศน์เมืองเพชรบูรณ์
- 4) เป็นการส่งเสริมให้สถาบันทางพุทธศาสนา ชุมชนในท้องถิ่น มีส่วนร่วมในการช่วยเหลือทางราชการในการพัฒนาป่าไม้ของชาติโดยถูกต้องตามกฎหมายต่อไป
- 5) ชุมชน ราษฎร มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

3.3.11 ข้อตกลงของโครงการส่งเสริมให้ที่พัคสงฆ์เขารงทองช่วยงานด้านป่าไม้
ข้อตกลงนี้ทำขึ้นเมื่อ วันที่ 9 เดือน ตุลาคม พ.ศ. 2546 ณ ที่พัคสงฆ์เขารงทอง ตำบลป่าเลา อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์

- 1) โครงการนี้เป็นโครงการของพนักงานเจ้าหน้าที่ จัดทำเพื่อประโยชน์ในการคุ้มครอง ดูแล รักษา บำรุงป่าไม้และสัตว์ป่าเป็นหลักสำคัญ
- 2) โครงการนี้ไม่ใช่การอนุญาตให้สร้างวัด หรือมอบพื้นที่ให้วัด หรือมอบพื้นที่ให้วัดหรือพระสงฆ์ดูแลรับผิดชอบโดยตรง แต่พระสงฆ์จะร่วมดำเนินการกับพนักงานเจ้าหน้าที่ของกรมป่าไม้อย่างใกล้ชิด
- 3) บริเวณที่จัดทำโครงการส่วนที่เป็นพื้นที่ป่าไม้ตามกฎหมายยังคงมีสภาพเช่นเดิม ไม่ได้เป็นกรรมสิทธิ์ของวัดแต่อย่างใด

4) พระสงฆ์ อุบาสก อุบาสิกา ที่อยู่ในเขตโครงการส่วนที่เป็นพื้นที่ป่าไม่มีสิทธิ์เพียงใช้สถานที่ที่ปฏิบัติธรรมและปฏิบัติศาสนกิจ โดยไม่เป็นอันตรายต่อทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าเท่านั้น

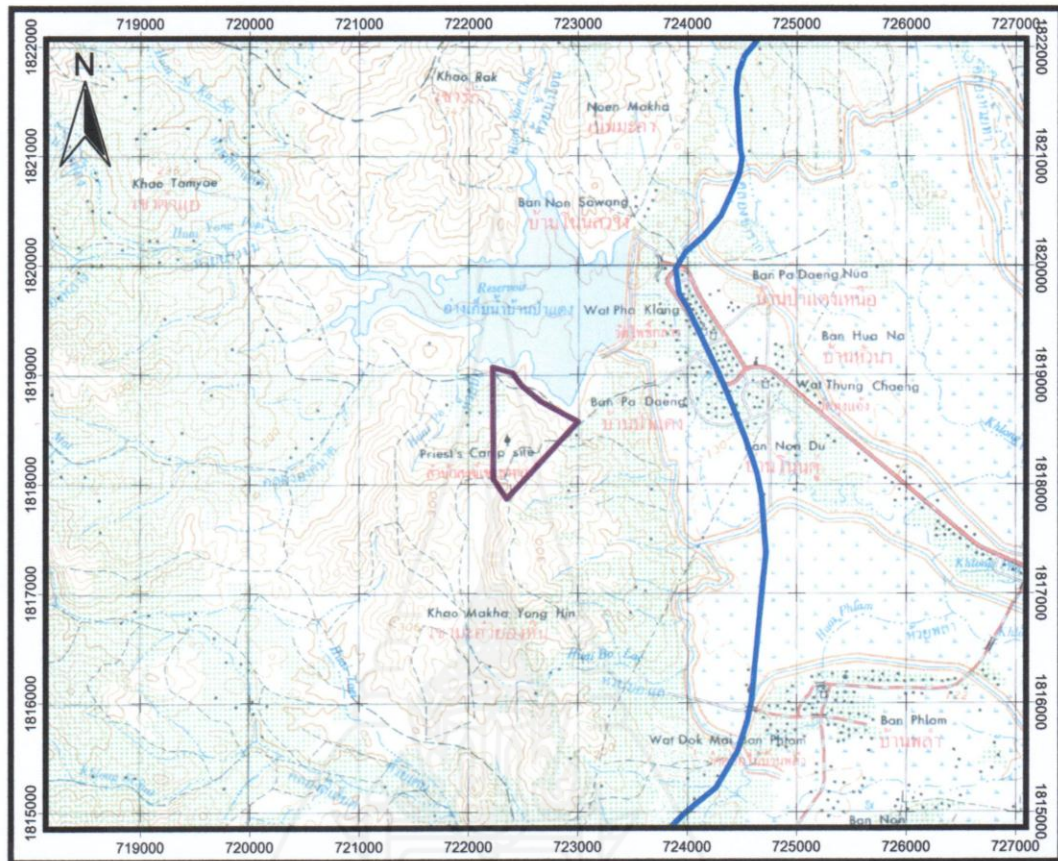
5) การก่อสร้าง ปรับปรุงเปลี่ยนแปลง แก้ไขสิ่งปลูกสร้างหรือสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ เป็นเรื่องของเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบโครงการ เป็นผู้ดำเนินการตามอำนาจหน้าที่ภายใต้ระเบียบกฎหมายที่เกี่ยวข้องเท่านั้น พระสงฆ์ อุบาสก อุบาสิกา หรือบุคคลอื่นใดเป็นเพียงผู้ช่วยพนักงานเจ้าหน้าที่ปฏิบัติ จะดำเนินการเองโดยพลการไม่ได้

6) พระสงฆ์สามเณร อุบาสก อุบาสิกา ในเขตโครงการ จะต้องช่วยพนักงานเจ้าหน้าที่อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า ตลอดทั้งช่วยปลูก บำรุงรักษาป่าและช่วยงานด้านป่าไม้อื่น ๆ เช่น การเผยแพร่ ประชาสัมพันธ์เรื่องป่าไม้ตามโอกาสอันสมควรด้วย

7) ถ้าผู้ร่วมโครงการปฏิบัติตามข้อตกลงได้ครบถ้วน เป็นผลดีต่อการคุ้มครอง ดูแล รักษาหรือบำรุงป่าไม้ และสัตว์ป่าภายในระยะเวลาทดลอง ให้เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบโครงการเสนอ ขออนุมัติดำเนินการต่อเนื่อง ต่ออธิบดีกรมป่าไม้ต่อไป

8) ถ้าผู้ร่วมโครงการปฏิบัติผิดพลาดจากข้อตกลงนี้ พนักงานเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบโครงการจะต้องเสนอยกเลิกโครงการ พระสงฆ์ อุบาสก อุบาสิกา หรือบุคคลอื่นใดก็ตาม จะต้องออกจากพื้นที่ป่าไม้ ภายในกำหนด 30 วัน นับจากวันที่ได้รับแจ้งจากพนักงานเจ้าหน้าที่ผู้เสนอยกเลิกโครงการ

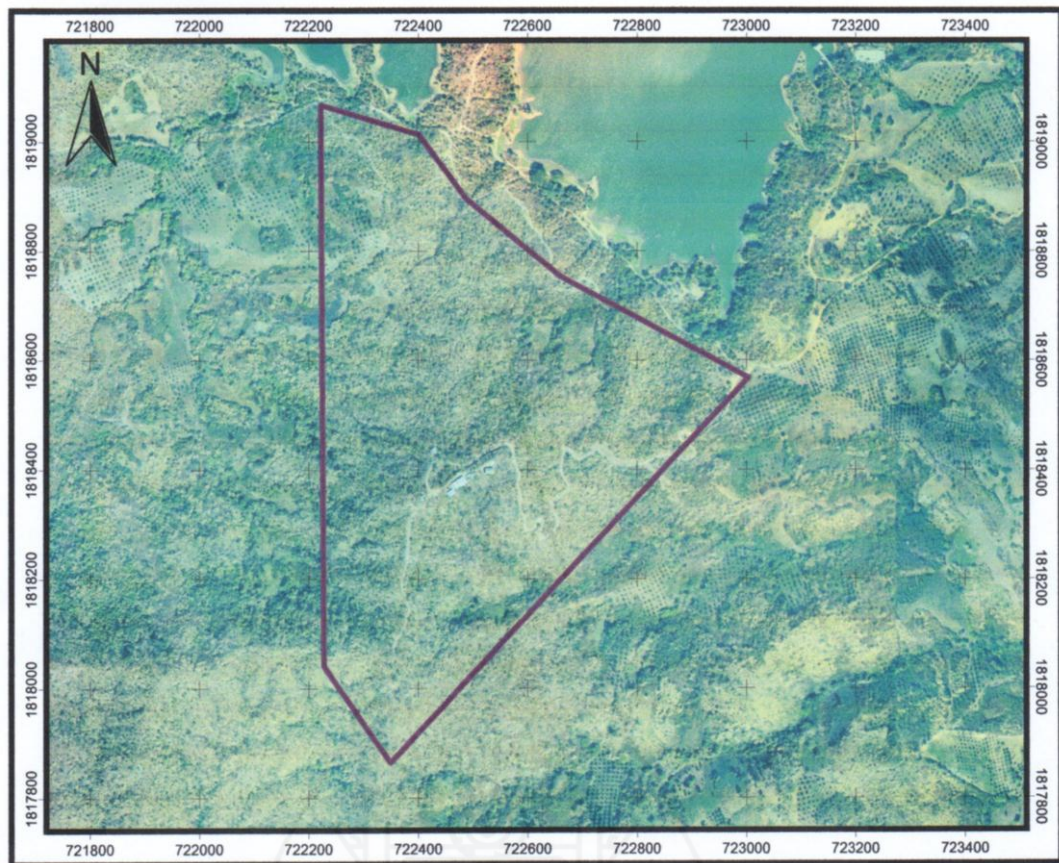
9) เมื่ออธิบดีกรมป่าไม้ลงนามยกเลิกโครงการแล้ว เป็นอันว่าโครงการนี้สิ้นสุดลง ผู้ใดยังอาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าไม้ หรือกระทำความผิดใด ๆ ต่อกฎหมายว่าด้วยการป่าไม้ จะต้องถูกพนักงานเจ้าหน้าที่ดำเนินคดีตามกฎหมาย

มาตราส่วน 1:50,000 ระวัง 5241 IV ลำดับชุด L 7017

 ป่าสงวนแห่งชาติป่าเขาปางก่อและป่าวังชมภู
 พื้นที่ที่ปักธงหม

ภาพที่ 2.3 แผนที่โครงการที่ปักธงหมเขางทองช่วยงานด้านป่าไม้ ที่มาศูนย์ประสานงานป่าไม้
จังหวัดเพชรบูรณ์

มาตราส่วน 1:10,000 ระวาง 5241 IV ลำดับชุด L 7017

ที่ปักสงฆ์เขารงทอง

ภาพที่ 2.4 พื้นที่โครงการที่ปักสงฆ์เขารงทองช่วยงานด้านป่าไม้ ประมาณ 400 ไร่ ที่มาศูนย์
ประสานงานป่าไม้ จังหวัดเพชรบูรณ์

4. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ดังนี้

ชำนาญ พูลพงา (2543) ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ พื้นที่โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เทือกเขาพระ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ระยะเวลาในการตั้งถิ่นฐาน การได้รับข่าวสาร และขนาดพื้นที่ถือครอง สำหรับปัญหาและอุปสรรคในพื้นที่พบว่าอยู่ในระดับที่ไม่รุนแรง ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเข้าร่วมประชุมเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้ การเก็บหาของป่าและการลักลอบล่าสัตว์ป่า เป็นต้น

นรินทร์ ประทวนชัย (2543) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบนพื้นที่สูง บ้านโป่งผา อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าชุมชนมีวิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ด้วยการจำแนกประเภทป่า การกำหนดกฎเกณฑ์และข้อบังคับ การวางแผนทางการใช้ประโยชน์ การควบคุมการใช้ประโยชน์ การระงับข้อพิพาทใช้จารีตประเพณี และความเชื่อเป็นประโยชน์ต่อการจัดการด้วยระบบกรรมสิทธิ์ร่วม แต่สถาบันการจัดการยังมีความเปราะบาง จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องไปอีกระยะหนึ่งเพื่อให้มีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น

บุญเพ็ง วงศ์หน่อบุญธรรม (2550) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ : กรณีศึกษาประชาชนในเมืองไชธานี ในนครหลวงเวียงจันทน์ พบว่าประชาชนในนครเวียงจันทน์มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ในระดับปานกลาง และประชาชนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

พงษ์ศักดิ์ ฉัตรเดชะ (2540) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่อนุรักษ์: พื้นที่อุทยานแห่งชาติแม่โล อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ชาวบ้านมีส่วนร่วมระดับปานกลางในขั้นตอนการค้นหาปัญหาและสาเหตุ การวางแผนและดำเนินงาน การลงทุนและปฏิบัติงาน ส่วนการติดตามและประเมินผล ชาวบ้านมีส่วนร่วมระดับต่ำ ชาติพันธุ์ สถานภาพทางสังคม การได้รับข้อมูลข่าวสารด้านป่า จำนวนพื้นที่ที่ถือครอง เพื่อการเกษตรและการเคยเข้าไปเก็บหาของป่ามีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ตั้งแต่อายุ ระดับการศึกษา และการพึงพิงป่าไม้ไม่มีความสัมพันธ์แต่อย่างใด

วารุณี สุกาสัทธี (2543) ได้ศึกษาเรื่องการจัดการทรัพยากรป่าไม้และการมีส่วนร่วมของสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี พบว่าความสัมพันธ์

ระหว่างการใช้ส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ และ เพศ อายุ ระดับการศึกษา รายได้ ระยะเวลาที่อยู่อาศัย และอาชีพ ไม่มีความแตกต่าง

วิรัช จันทรโรทัย (2529) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการใช้ส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนของชาวบ้าน ในโครงการชุมชนรักป่า ตำบลแม่่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ชาวบ้านมีส่วนร่วมในขั้นตอนงานกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชนมากที่สุด รองลงมาเป็นขั้นตอนการใช้ส่วนร่วมในการได้รับผลประโยชน์ ขั้นตอนติดตามและประเมินผลโครงการฯ ขั้นตอนวางแผนแก้ไขปัญหาและขั้นตอนวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา ตามลำดับ

ศราวุฒิ อรุณกิจ (2540) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การใช้ส่วนร่วมในกิจกรรมป่าชุมชนของชาวบ้านปล้องเหนือ ตำบลปล้อง อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย พบว่า ผู้ให้ข้อมูลซึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัวมีพื้นที่ถือครองเฉลี่ย 9.77 แหล่งข่าวสารด้านป่าไม้ที่ได้รับเป็นประจำสูงสุด ได้แก่ หอกระจายข่าว รองลงมาคือโทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ และเจ้าหน้าที่ของรัฐ ตามลำดับ ชาวบ้านมีส่วนร่วมในกิจกรรมป่าชุมชนระดับสูง ได้แก่ การเข้าร่วมประชุมประจำเดือน รองลงมาได้แก่ การพัฒนาป่าชุมชนประจำปี พิธีกรรมเลี้ยงผี เจ้าที่ในป่าชุมชนและการเข้าร่วมทำแนวกันไฟในพื้นที่ป่าชุมชน ตามลำดับ กิจกรรมที่มีส่วนร่วมในระดับปานกลาง ได้แก่ การจัดทำและซ่อมป้ายแสดงแนวเขตการเข้าร่วมตัดไม้ในป่าชุมชนเพื่อนำมาสร้างฝายประชาอาสา การเก็บไม้พินมาจำหน่ายเพื่อนำเงินเข้ากองทุนหมู่บ้าน การลาดตระเวน การตรวจป่า และการเข้าร่วมประชุมกำหนดเขตป่าชุมชนเพิ่มเติม อนุดิษฐ์ สมฤทธิ์ (2542) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การใช้ส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า พระสงฆ์มีส่วนร่วมในระดับน้อย (ค่าเฉลี่ย 2.27) โดยมีส่วนร่วมในการวางแผนระดับน้อย มีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานในระดับน้อย มีส่วนร่วมในการประเมินผลในระดับมาก และมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ในระดับมาก และพบว่า พระสงฆ์ส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการที่จะได้รับปัจจัยเพื่อเป็นทุนดำเนินกิจกรรมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

จากการศึกษาเอกสารการวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า

4.1 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมที่ควรนำมาเป็นแนวทางการพัฒนาการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบมีส่วนร่วม : กรณีศึกษาโครงการส่งเสริมให้ที่พักสงฆ์เขารงทองช่วยงานด้านป่าไม้ บ้านป่าแดง ตำบลป่าเตา อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ ได้แก่ปัจจัยต่างๆ ดังต่อไปนี้

4.1.1 ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา อาชีพ รายได้

4.1.2 ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ได้แก่ ระยะเวลาในการตั้งถิ่นฐาน การเป็นสมาชิกกลุ่ม/สถาบันการเกษตร อาชีพ รายได้ของครอบครัว

4.1.3 ปัจจัยอื่นๆที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ การได้รับประโยชน์ ความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการดำเนินการ

4.2 ในเรื่องการมีส่วนร่วมนั้น ได้สรุปไว้ 4 ขั้นตอน ดังนี้

4.2.1 ขั้นตอนการร่วมตัดสินใจ ได้แก่ ศึกษาสถานการณ์ การร่วมศึกษาปัญหาและสาเหตุ การร่วมวางแผนและกำหนดกิจกรรม

4.2.2 ขั้นตอนการร่วมวางแผนดำเนินการจัดการทรัพยากรป่าไม้

4.2.3 ขั้นตอนการร่วมดำเนินการจัดการทรัพยากรป่าไม้

4.2.4 ขั้นตอนการร่วมควบคุม ติดตามและประเมินผลจัดการทรัพยากรป่าไม้

